

A nemzeti identitás válsága

Európa sajátos átmeneti időszakban

Hol van már a lelkesedésnek és optimizmusnak az a korszaka, amely a hidegháború végét, a Szovjetunió szétesését, a szovjet rendszer letűnését követte. Az korszak, amelyben egy ismert és nemzetközileg elismert tudós azt állíthatta, hogy vége a történelemnek, mert győzött az a rendszer, amely az idők végezetéig fennállhat és működhet, amelyről sokan hitték, hogy a globalizált világ nyugodt, békés fejlődését hozza meg. Ma már a tudósok azt emlegetik, hogy legfeljebb 200 év múlva új bolygó után kell néznünk, mert kimerítjük a Föld tartalékait, elszennyezzük vizét, levegőjét. A Chavez venezuelai elnök típusú politikusok pedig arról beszélnek, hogy csak a gazdagok költöznek majd másik bolygóra, a szegényeket hagyják a Földön elpusztulni. De nem kell kétszáz évet várni és elfogy a kőolaj és ki tudja még mi minden. Az ugyan lesz, ami hajtja járműveinket, de mint ahogyan a halálra nem gondol az ember, azt sem gondolja végig senki: mi lesz az egész kőolajra épülő gazdasággal, hogyan történik-törhénhet meg az átállás.

A mostani gazdasági válság azonban máris felszínre hozta azt az elégedetlenségből, nyugtalanságból és elbizonytalanodásból összeálló csúnya rossz érzést, amely úrrá lesz az emberen. Az ember kezdi magát rosszul érezni a világban, átéli, hogy a dolgok nem jól mennek, de nem tudja mit lehetne tenni és így könnyen kitör rajta az a vad düh, amely eddig csak a labdarúgó mérkőzéseket követő randalírozásokban mutatkozott meg. Úgy érzi törni-zúzni kell, követnie kell annak a magyar parasztnak a példáját, aki amikor látta hogyan veri el a jég szőlőjét, fogta a fejszét és azzal a felkiáltással: Na Uram, nézzük mire megyünk ketten együtt, szabdalni kezdte a tőkét. Egyszerre minden kérdéssé, bizonytalanává vált.

A nemzeti identitás válsága csak egyik - nem is leglényegesebb - része ennek az elbizonytalanodásnak. A válságra magára pedig szépen rávilágított az az országos nagy vita, amely a múlt év végén és ez év elején Franciaországban erről a témáról lezajlott és azzal a kompromisz-

---

* Bálint István, nyugalmazott újságíró, Magyar Szó, publicista, Újvidék

szummával végződött, hogy a vitát hivatalosan az év végéig meghosszabbították, de ténylegesen hagyták elhalni. De vagy ennek a vitának közvetlen visszhangja vagy ugyanannak a problémának a megérzése éreztette hatását nemcsak egész Európában, hanem Tunéziától Singapoore-ig a világ számos országában. Ez a vita adta az apropót ahhoz, hogy utána-nézzünk: miről is van szó.

A nemzet közösség mások ellen

Abban mindenki egyetért, hogy a nemzet, mint az emberek egy nagyobb csoportjának sajátos közössége 150-200 évvel ezelőtt alakult ki. Korábban az államok két véglet között mozogtak. Vagy egyetlen város - legfeljebb közvetlen környékével - jelentette az államot vagy pedig egyetlen ember teremtett óriási birodalmat, amely halálával rögtön vagy legfeljebb történelmileg rövid idő alatt szétesett, újabban királyok-császárok dinasztiái fogtak egybe. Mellettük a történelem ismer olyan nagy országokat, mint Egyiptom vagy Kína, amelyek a társadalmi életnek a víz hasznosításán alapuló működtetésére jöttek létre és évszázadokig fennálltak, de ezeket nem a polgárok tudatosan vállalt közössége, hanem az állam működése tartotta össze. Mindenképpen az államok eléggé bizonytalan képződmények voltak, szétestek és összeolvadtak, határaik nem is voltak a mai értelemben vagy azok szinte naponta változtak. (Van egy adatunk: az európai országok határát először a XV. században vonták meg.)

Az államokon belüli viszonyokban már korábban is érvényes volt az a szabály, amelyet Eötvös József, aki a magyar nyelvterületen úgyszólván elsőként foglalkozott elmélyültebben ezekkel a kérdésekkel, így fogalmazott meg: „A monarchia ellent nem állhat küzdéseiben, ha a nemzet gyöngé, ha e nemzet kormányával viszálykodásban áll”, de a nemzetet nem abban az értelemben veszi, ahogy ma látjuk. A mai értelemben vett nemzet egyrészt kétségtelenül a korábinál nagyobb szilárdságot ad az államnak, ugyanakkor állami határokon átívelő közösséget is teremt. Európában korábban csak két olyan birodalom létezett, amely valamilyen identitást próbált teremteni: a Római Birodalom és a Német-római Császárság. A Római Birodalomban ezt az identitást a populusnak az elismerésért, a hatalomért és ezen az alapon a társadalmi egység megteremtéséért vívott harca meg a különleges státusú „római polgár” intézménye teremtette meg. Ugyanakkor természetes volt, hogy Róma

különböző háborúiban az egymással szemben felálló seregek ugyanannak vagy rokon törzsnek a tagjaiból kerültek toborzásra. A Német-római Birodalomban pedig az önálló és különbözőképpen berendezett államok és a hozzájuk fűződő viszony felett kialakult valami sajátos identitás a Birodalomhoz tartozás alapján.

A nemzet Európában a XVIII. században elindult folyamatnak az eredményeként jött létre, tehát megalakulásának elindulása legfeljebb 250-300 éves és kialakulása kb. 200 évvel ezelőtt fejeződött be. Maga a nemzet a Magyar Értelmező Szótár szerint: „Történelmileg kialakult tartós emberi közösség, amelyet közös nyelv, közös terület és gazdasági élet s a kultúrában megnyilvánuló közös lelki sajátosságok tartanak össze. Azzal, hogy ismeri a fogalomnak egy történelmi változatát, amely szerint feudális országokban a nemesi kiváltságokkal bírók összessége.” Az utóbbival kapcsolatban példaként Napóleonnak a magyar nemzethez intézett kiáltványát említi. Szerintünk azonban - mint később Werbőczy Hármaskönyvének példáján kimutatjuk - pusztán a latin szövegnek sajátos magyar fordításáról van szó.

Maga az európai nyelvek zömében használt *natio* szó a *nascor*, *natus* latin szóból ered, tehát születésre, a közös eredetre utal. A magyar nemzet szó is ilyen eredetű, a vérrokonság alapján kialakult kisebb közösségre, a nemzetségre és az annak alapjára, a közösséget megteremtő ősré, nemzésre mint közösséget teremtő forrásra utal. A sajátos magyar szóképzés a nemzés szóból nemcsak a nemzetséget hozta létre, hanem a nemes szót, amely azokat jelzi, akiknek van nemzetsége. Így jött létre a nemzet szó is, olyan magyar sajátosság alapján, amely a cselekményt jelző szóból at, et képzővel megalkotja a cselekmény tárgyát képező dolognak a nevét is - mivel párnára húzzák a párnahéj huzat lesz -, meg húzásnak az eredményét jelző szót is - így lesz huzat a légáramlás. Francia források tudni vélik, hogy a *natio* szót először 1383-84-ben használták a párizsi egyetemen az ugyanazon országból érkező, ugyanazt a nyelvet beszélő egyetemisták csoportjának megjelölésére és először a francia nyelv 1822 évi szótára említi az ugyanabban az országban élő és ugyanazon törvények alá eső polgárok közösségének megjelölésére.

A magyar források megerősítik a fenti francia állítást, azzal a bővítéssel, hogy a bolognai, pavai és prágai egyetemen is ez a gyakorlat érvényesült. Nem találtuk meg azonban, hogy magyar nyelvben mióta használják mai értelemben ezt a szót. Megtaláltuk viszont, hogy más latin szavak fordítására is felhasználták a „nemzet” szót. A *Corpus Juris*

1899 évi kiadása például Kálmán királyunk egyik törvényében a „gente sua” megjelölést „a maga nemzetéből” formában fordítja. Werbőczy Hármaskönyvében említett jus gentiumból a nemzetek joga és a populus Hungarumból magyar nemzet lett. Amikor azonban Werbőczy megkülönbözteti a „populust” és „plebist”, akkor a fordítás már népről és köznépről szól, azzal, hogy „a nép neve és elnevezése alatt egyedül a főpap és báró urakat és egyéb mágnásokat s a többi nemeseket kell értened, de nem a nem nemeseket”.

A nemzeti identitás kialakulását az ide vonatkozó irodalom elég részletesen feldolgozta. Mind annak a hajtóerejét - az árucserére és a piac hatalmára épülő kapitalizmust -, mind pedig annak politikai formáját - a nemesekre és jobbágyokra osztás és a vallások szerinti megkülönböztetés megszüntetését - illetően. Nem vitás ugyanis, hogy a nemzetet a kapitalizmus nagyobb egységeket teremtő ereje hozta létre. Ez a kapitalizmus elsősorban jelentette a világ gazdasági fejlődésének meggyorsulását: Európa gazdasága az elmúlt évtizedben átlag évi 0,26 százalékkal nőtt, az évezred utolsó két századának növekedése ezzel szemben már évi 1,17 százalékos volt. A növekedéshez hozzájárultak az új termelő eszközök, elsősorban a gőzgépnek 1769-ben történt felfedezése. A gazdasági lendület magával hozta a városodást. Addig ugyanis a városok fejlődése sokban függött attól, amit Jacquis Attali a világ gazdasági központja vándorlásának mond. Amíg Velence volt ez a központ, ott az életszínvonal tizenötszöröse volt a párizsinak. Amikor Antwerpen lett, a város lakossága az 1450 évi 20 ezerrel, 1560-ig 100 ezerre nőtt. Amikor azonban Amsterdam lett, annak 1650-ben már kétmillió lakosa volt. A lendület általánosodása viszont mindenütt növelte a városok lakosságát. Az áru mennyiségének megnövekedése meghozta a fogyasztásnak nemcsak a növekedését, hanem szerkezeti átalakulását is. A XIX. század elején az élelmiszerek adták a fogyasztás 90 százalékát, ez az arány azonban 1890-ig kétharmadra csökkent.

A kapitalizmusnak és az árutermelésnek ez a lendülete kettős vonatkozásban hozta magával a nemzet kialakulását. A szerb források jobban feldolgozták ennek a hatásnak azt az oldalát, hogy az árutermelés és a kereskedelem fejlődése megkövetelte azoknak a nyűgöknek az eltüntetését, amelyek együtt jártak a feudalizmussal. Belgrádban ugyanis 1979-ben szerveztek egy tudományos tanácskozást *A szerb nemzet keletkezése és fejlődése* címmel. Ezen a tanácskozáson két tanulmány a nemzet keletkezésének gazdasági alapjával foglalkozott. (Lásd: Postanak i razvoj

srpske nacije, Zbornik radova, Beograd, 1979.) Az egyik (Radomir D. Lukić: O nastanku srpske nacije sa socioloskog gledišta) megállapítva, hogy „általában az a vélemény, hogy a nemzetek a kapitalizmus kibontakozásának folyamatában keletkeztek, valahol a XVIII-iknak a XIX-ik századba való átmenetelekor”, elsősorban azt vizsgálja, hogy a kapitalizmus hogyan számolja fel az archaikus, önmagába zárkózó társadalmat, hogy „a korábbi szűkebb közösségekből” létrejöjjön a nemzet. A másik (Danica Milić: Uloga ekonomskog faktora u formiranju srpske nacije) pedig azzal foglalkozik, hogy a kapitalizmus és a kibontakozó árutermelés, kereskedelem hogyan követelte meg a feudalista kötöttségek felszámolását. Ő is hangsúlyozza, hogy „Párhuzamosan a külső piac erősödésével, a természetes gazdálkodás kereteinek szétrobbantásával, haladt a belső viszonyok kialakulása is.” De a lényegnek azt tartja, hogy "Az új szerb társadalomnak ebben a kezdeti szakaszában a falusi kereskedők rétegének jelentkezése, vagyoni differenciálódása mellett lényeges törekvésük szabad kereskedelemre és akadálytalan utak keresésére, abban a korszakban, amelyben minden számos engedélytől és az azok elnyeréséhez feltételül szabott illetéktől függött, amelyben fokozódott a jogi-vagyoni bizonytalanság."

A nemzetközi források kevésbé dolgozzák fel, a magyar forrásokban azonban találunk elég utalást a kapitalizmus fejlődésével a nemzet alakulására gyakorolt hatásnak a másik vonatkozására, amely már közvetlenül fűződik a mi tételünkhöz, hogy a nemzetet az állam teremti. Gondolunk arra, hogy a nemzet nemcsak a feudális kötöttségek felszámolásának eredménye, hanem terméke annak is, hogy ez a még gyenge kapitalizmus bizonyos határokon belül biztonságot, védelmet is akar magának. Nem véletlen, hogy a nemzet kialakulása egybeesik az ún. védegyelet mozgalommal. Abban a korszakban bontakozott ki, amikor Wesselényi kiadta a jelszót: "Nekünk nemzetet kell akarnunk! Feladatunk úgy intézni az úrbéri törvényt, hogy a nép tulajdoni és polgári jogokat nyerjen, s ezáltal a polgári alkotmány 700 000 puhaság és szegénység által elaljasodott helyett 10 millióm felemelkedőt nyerjen". Ahhoz, hogy a már működő Országos Iparegyesület mellett megalakítsák a Honi Ipar Védegyeletet, a Gyáralapító Társaságot és készüljenek a még egy védelmi szervezet, a Magyar Kereskedelmi Társaság megalakítására, az kellett, hogy Kossuth és lapja, a Pesti Hírlap hirdesse: a szabad kereskedelem a nagy ipari államok fegyvere a kapitalizmus útjára lépő és iparral nem rendelkező fejletlen országok gazdasági kizsákmányolására; hogy

az ország politikai függetlensége ipari függetlenség nélkül nem egyéb mint ábránd; hogy a Honi Ipar Védegyletet a magyar ipar fejlesztése és az osztrák áruk behozatalának meggátlása érdekében kell létrehozni. És kellett, hogy Bezerédj István, az alsó tábla ellenzékének vezére kiadja a jelszót: „Ha nem akarunk idegen ipar járma alatt nyögni mindörökké, egyesüljünk a Védegyletben.” Igaz, hogy ebben már kezdet-kezdetén megvoltak az ellentmondások. Az is, hogy a magyar ipar nem termelt elegendő árut a hazai szükségletek kielégítésére. Az is, hogy a magyar ipar nagykorúsodását az jelezte, hogy bizonyos részlegei kezdtek külföldre szállítani. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a nemzet egyszerre jelenti a gátak ledöntését bizonyos határokon belül és ezeknek a határoknak a védelmét kifelé.

A kapitalizmus fejlődése több más eredményével is hat a nemzet kialakulásának folyamatára. Két ilyen eredményt nekünk is meg kell említenünk. Az egyik a közlekedés fejlődése. Eötvös József ugyan a jövőt előre látva a vonattól már a nemzetek közti határok megszűnését is várta, amikor azt írta: „Vasutaink áttörték a válaszfalat, mely hajdanában a népeket távol tartotta egymástól. A nemzeti erkölcsök és szokások lassankint eltűnnek; naponként száll egy előítélet sírba.” Ez azonban nem változtat azon, hogy a közlekedésnek először az országot kellett összekötnie, a nehezen megközelíthető, néha megközelíthetetlen falvakat és városokat kellett közelebb hozni. A másik eredmény pedig a könyv- és lapkiadás, amely lehetővé tette a nemzetbe is beleépülő eszméknek a terjedését. (Van adatunk arra, hogy milyen rohamosan fejlődött a könyvkiadás: 40 évvel a könyvnyomtatás feltalálása után már 110 európai városban van nyomda, 1500-ig Európában 20 millió könyv jelent meg, a XVI. században viszont már 200 millió.)

Mindehhez még hozzá kell tennünk, hogy a nemzet megteremtéséhez fel kellett számolni azt a feudalizmust, amely egységes társadalom helyett nemesekben, polgárokbán és jobbágyokban gondolkodott, de meg kellett szüntetni azt is, hogy a polgárokat vallásuk szerint különböztesse meg, sőt a vallás nem egyszer öldöklést, majdnem mindig zaklatást, üldözést szül a polgárok között. Egyszóval, elég hosszú és kemény harcban meg kellett teremteni azt az egységet, amely diadalra vitte a nagy forradalmak, elsősorban a francia forradalom eszméjét, hogy minden ember egyenlő. Helyzetét és társadalmi státusát tehát nem az határozza meg, hogy nemes vagy jobbágy és ennek alapján nem egyenlő, sem az, hogy milyen valláshoz tartozik, hanem az, hogy egyenrangú

polgára államának. Nem véletlen, hogy elsőnek a nemzetnek az az értelmezése született meg, amely a nemzetet az adott ország polgárával azonosítja és csak utána lett elképzelhető, hogy a nemzet nem függ országhatároktól.

Sokkal kevésbé dolgozták fel, hogy a nemzet és hozzá kapcsolódóan a haza milyen fennkölt és lelkesedést szülő, az embereket saját egyéni létük fölé emelő csodás képződménnyé tudott válni. Ahogy Kölcsey fogalmazott „Mi a haza, mint a legszentebb kapcsokkal egybefoglalt emberek társasága... Az ember egyedül gondolva nem több a magányos vadállatnál, mely élte fenntartásáért zsákmányt keresve bolyong. Emberi és erő csak társaságban fejlődik ki.” És ez a „társaság” a nemzet. Nekünk sincs helyünk itt foglalkozni azzal, hogyan vált lehetővé, hogy a nemzet olyan erővé lett, amely az embert képesíti arra, hogy nemcsak ölni tudjon, hanem meghalni is képes legyen ezért a közösségért és a hazáért, sőt ezért még lelkesedni is tudjon. Itt csak utalnánk arra, hogy ez a mechanizmus két részből áll: a feltételesen lelkesedésnek nevezett lelkeletből, amelyet írók, költők, nagy emberek és himnuszok, lelkesítő történetek teremtenek meg és a minden külső erőszaknál hatékonyabb belső kényszerből, amely azzal jár, hogy a nemzethez fűződő szolidaritásból, a nemzetáruló vádtól való rettegetésből, önbecsülésből és sok más belsőleg ható lelki tényezőből összeállva minden rendőrségnél sikeresebben hat.

Hasonlóan csak utalnánk arra, hogy milyen keveredés támad abból, hogy a nemzetnek van egy politikai és egy etnikai értelmezése. A politikai értelmezés szerint a nemzetet az ország állampolgárai alkotják, tehát francia az, aki Franciaország állampolgára és ez az állampolgárság megkülönbözteti a belga, svájci, kanadai vagy más országbeli állampolgár etnikai franciától. A nemzet másik értelmezése az etnikai-kulturális értelmezés, amely szerint a nemzet országhatároktól független etnikai közösség. Itt most nem foglalkozhatunk sem azzal, hogyan alakult ki a nemzetnek ez az értelmezése a Napóleon elleni háborúk hatása alatt, elsősorban a német gondolkodók elméletei alapján. Sem azzal, hogyan próbál e zűrzavarban rendet teremteni az Európa Tanács és hogyan kuszálja össze a kisebbségek kérdését ez a kétféle értelmezés.

Ennyi bevezetőre szükség volt ahhoz, hogy rátérhessünk tulajdonképpeni témánkra, arra, hogy a nemzeti identitást lényegileg annak a kölcsönhatásnak a bonyolult szövevénye alakítja, amely abból adódik, hogy a nemzet szilárd, állandó, nem szakadatlanul változó államot te-

remt és ezt a nemzetet ez a szilárd, nem változó állam teremti meg. Hangsúlyunk az utóbbin van, mert témánkhoz elsősorban szakítani kell azzal a tévhittel, hogy a nemzet teremti meg a maga államát, hisz az igazság éppen ennek fordítottja: a nemzetet az állam teremti meg. Az állam először is rákényszeríti a polgárokat a közösnek kikiáltott nyelvet. Nem is pusztán az asszimilációra gondolunk, ami azt jelenti, hogy vagy az állami egység megteremtésekor vagy a nemzetállam fejlődése során a más nyelvű és más etnikai eredetű tömegeket beolvasszák az államot adó nemzetbe, (ennek példáit a magyar nemzet történetéből is ismerjük, annak a folyamatnak az alapján, amelyben szláv vagy német többségű városok váltak elmagyarosodással magyar többségűvé), miközben egész etnikai közösségek tűnhetnek el (mint a németországi szorbokkal, vendekkel történt). A mi tételünk szempontjából még lényegesebb, hogy a nemzetállam létrejöttékor magát a közös nyelvet vagy az állam rákényszeríti az ország egész lakosságára, vagy magát a közös nyelvet is az állam teremti meg, azzal hogy ennek a közös nyelvnek az ápolása, egységes használatának kikényszerítése továbbra is az államra váró feladat.

Az első fenti megoldásra klasszikus példa amikor a francia forradalom után kimondták, hogy „a Köztársaság nyelve a francia”, az ország lakosságának egyharmada egyáltalán nem tudott franciául, egyharmada tudott és csak egyharmada volt francia. De ezt a megoldást egy hozzánk közelebb álló példával is illusztrálhatjuk. A magyar nemzetállam kialakításának folyamata azzal indult el, hogy az addig közösen használt latin helyébe a magyart erőszakolták, holott az idegen nyelv volt az ország nemzetiségeinek. Az állam egyesülésekor megteremtett közös nyelv kialakításának klasszikus példája pedig a német nyelv létrejötte. A német egyesüléskor elfogadtatott német nyelv ugyanis erőszak volt a több mint 100 a német államban használt nyelvekkel szemben. Az állam által elfogadott közös nyelvet erőszakolták az egész országra, holott a Németország területén használt nyelvekkel az volt a helyzet, hogy az ország nyugati részén használt nyelvek közül nem egy közelebb állott a mai angolhoz, mint a mai némethez. De a nemzetállam megalakulásával velejárt, hogy vagy az ország egyesülésekor - mint mondjuk Olaszországban történt - vagy a nemzeti nyelvnek a latin helyébe állításakor - mint nálunk történt - különböző nyelvjárásokból vagy akár rokon nyelvekből is gyűrik össze azt a nyelvet, amely az ország nyelve lesz.

Itt hozzá kell tennünk, hogy a történelemből ismert fenti eljárás napjainkban is megismétlődik egy-egy állam megalakításakor. Mint is-

meretes az ENSZ 1945 évi megalakulásakor létező ötvenegynéhány állam helyett a világszervezetnek ma már mintegy 200 állam a tagja. És minden új állam megalakulásakor el kellett dönteni, hogy mi lesz a hivatalos nyelv. Ott ahol ezt a kérdést tudatosan kezelték, mint például Indonéziában, létrehoztak egy külön nyelvet, hogy az legyen az ország polgárainak (konkrétan Indonéziában, a mint egy 300 nyelvet és több mint 700 nyelvjárást beszélő lakosságnak) a közös nyelve. De láttuk Kazahsztánban is, ahol a kazahok nincsenek többségben, sőt nyelvüket is csak a lakosság 60 százaléka beszéli, és ezért a függetlenség elnyerése után siettek két dolgot elvégezni: kiadták a kazah nyelv szótárát és programot dolgoztak ki, hogy 2020-ig a lakosság 95 százaléka beszélje ezt a nyelvet. Ott ahol nem dolgoztak ennyi tudatossággal, hanem csak a gyakorlati szempontokat tartották szem előtt, szintén kísérletet tettek egy közös nyelv (Afrikában a szuahéli) kifejlesztésére és elfogadtatására, de addig is átmeneti megoldásként elfogadták, hogy közös - hivatalos - nyelv marad az egykori gyarmattartó nyelve, az angol vagy a francia.

Ezt a folyamatot a rendszerváltás után alakult államok példáján mi a közvetlen közelből láthattuk. Mert Csehszlovákia szétesésekor csak véglegesen el kellett temetni az I. világháború utáni rendezéskor élő illúziót, hogy a csehszlovák és a délszláv az egy nyelv és egy nemzet, amely ezzel a rendezéssel most megkapja a maga államát. A Szovjetunió szétesése egyetlen példát hozott arra, hogy állami döntéssel teremtették meg az ország nyelvét, a többi utódállam az addigi szovjet köztársaságban használt nyelvet - a többségi nemzet nyelvét - tette hivatalos nyelvvé. (Legtöbb országban lehetetlen helyzetbe hozva a Szovjetunió szétesésekor keletkezett legnagyobb európai kisebbséget, a mintegy 25 milliónyi orosz, aki addig nem tartotta szükségesnek, hogy megtanulja a „helyi” nyelvet.) Az egyetlen példa pedig az, hogy Moldovában eltörölték - megszüntették - a Moldovai Szovjet Szocialista Köztársaság államnyelvét, a cirill betűvel írt moldován nyelvet és helyébe a latin betűvel írt román állították. A titói Jugoszlávia szétesése már több példát ad nyelvek megszűnésére és új nyelv keletkezésére. Megszűnt ugyanis a Szerbiában használt szerbhórvát, a Horvátországban használt horvát-szerb, hogy helyette a két új állam nyelvét szerbnek illetve horvátnak mondják. (A mostani iskolaév kezdetén annak kapcsán, hogy egy tankönyv szerbhórvát nyelvet mond, felújult a vita, hogy a szerb, a horvát, a bosnyák és a montenegrói egy nyelvnek a nyelvjárásai.) És megszűnt a hosszú nevű nyelv is: a Bosznia-Hercegovina SZK-ban hivatalos haszná-

latban lévő szerbhorvát illetve horvátszerb nyelv, amely a titói Jugoszláviában használt öt nyelv egyike volt (a törvényeket ezen az öt nyelven fogadták el, magyarra és albánra csak le kellett fordítani az elfogadás-hoz). E helyett Bosznia három - bosnyák, szerb és horvát - nyelvű ország lett. Igazán új nyelvet csak Montenegró függetlenné válásakor alkottak. Nemcsak egyszerűen külön választották az addig a szerb nyelvhez tartozónak tartott montenegrói nyelvet, hanem még azt is „felfedezték”, hogy nyelvükben van két addig nem létező betű, a sy és zy.

Mint már mondtuk, az állam hozzájárul a nyelv megteremtéséhez. Méghozzá a nemzet létében rejlő erőszaknak az erejével úgy hogy a nyelvészeti tételek, azok közé az elvitathatatlan dogmák közé tartoznak, amelyek a dogmatizmust tagadó, sőt felszámoló világunkban is hatnak. Elég csak megemlítenünk, hogy ma már nem keltene nagyobb megrökönyödést, ha valaki azt mondaná, hogy a Nap kering a Föld körül. (Russell filozófiájának egy része azon alapszik, hogy csak mi látjuk úgy, hogy a Nap kering a Föld körül, csillagászati megfigyelések alapján mondjuk, hogy a Föld kering a Nap körül, valójában mind a kettő egyenes vonalban rohan a világűrben.) De rögtön tudatlannak, kulturálatlanak minősülne az, aki kétségbe vonna valamilyen nyelvtani szabályt. Mondjuk, azt állítaná, hogy szürkítette a magyar nyelvet, sőt kárt okozott a magyar nyelvnek (például megnehezítette megtanulását, hisz nincs az a más nyelvű ember, aki megérti, hogy a magyarok nézik, de látják, keresik, de találják) az, aki kiirtotta a „húzi, voni, tóli, taszít, ha nem bíri otthagyi”-t.

És ezek a nyelvészek állami segítséggel megteremtik, majd hasonlóan állami iskolákban tanítják azt a nyelvet, amelyet ők teremtettek meg. Részben más nyelveknek (nyilvánvaló, hogy a magyarba beolvadt kunoknak, jászoknak külön nyelvük volt) vagy nyelvjárásoknak (a nyelvészek valószínűleg eretnekségnek tartanak, ha valaki azt állítaná, hogy azok valójában külön törzsi nyelvet jelentettek) a kirekesztésével és visszaszorításával. (A magyar nyelv megteremtéséhez le kellett számolni még egyeseknek azzal a felfogásával is, hogy a székely külön nemzet.) Részben azzal, hogy ők „gyártják” majd „szentesítik” a nyelvbe bekerülő új szavakat. De valójában ilyen állami tevékenységnek minősül a nyelvápolástól a helyesírás szabályozásáig sok minden, amire szükség van ahhoz, hogy egy nyelv tényleg az adott közösségnek a közös nyelve legyen, és egyben a nyelv ezeket az embereket ebbe a közösségbe, a nemzetbe összefogó tényezővé váljon.

De a nyelv mellett az állam törődik mindazzal, ami a nemzeti tudat, a nemzeti identitás része. Általánosan elfogadott tétel például, hogy a nemzetet teremtő egyik tényező a közös történelem. Márpedig ez a történelem majdnem kizárólag egy adott állam történelme. És ha nincs történelme, akkor megalkotja azt. (Jellemző például, hogy Singapoorenak tényleg nem nagyon lehet történelme, hisz mielőtt nagy város és ilyen sajátos városállam lett, közönséges kis halászfalu volt. Mégis állammá alakulása után első dolga volt, hogy létrehozta a történelmi múzeumot.) Ezen túlmenően ezt a történelmet nemcsak az állam írja, hanem ő is gyűrja össze a tényleges történelmi adatokból és a nemzet kialakításához szükségesnek tartott mítoszokból. Az csak történelmi kuriózum, hogy milyen megrökönyödéssel tapasztaltuk: a délszláv háborúk viharában hozzánk sodródó tömegben voltak olyanok, akik elhitték, hogy mi csak az 1956-os magyar forradalom után, menekültként kerültünk ide. De az már témánkhoz tartozik, hogy mennyi jelét látjuk napról-napra annak, hogy más nemzetek mennyire másképp látják történelmünket ott, ahol az az övékével érintkezik. A gyakorivá vált turisztikai utazások tudatosították bennünk, hogy az általunk véres hódítóknak tartott szultánok a törökök számára nagy és dicső uralkodók. Az azonban közvetlenül része a térségben kialakult nemzeti ellentéteknek, hogy a románok történelme azt tanítja: ők már a dákoromán korszaktól kezdődően itt voltak, a magyarok pedig csak később tolaokdtak be. Még inkább az, hogy a szlovák nemzeti propaganda részévé vált annak hangoztatása, hogy jöttek ronda kis lovaikon a magyar barbárok és leigázták a civilizált szlovákokat, hogy ezer évig elnyomják őket.

Ezeknek a mások által megírt történelmeknek azonban figyelemzetniük kell bennünket arra, hogy a magyar nemzeti identitásba beleépült történelem is az állam által „gyártott” történelem. Onnan, hogy a Fidesz 2001-ben egész évben ünnepelte - az ezer éves magyar államalapítás ünnepeként - Szent István megkoronázásának évfordulóját, csak azért, mert a honfoglalás 1100-ik évfordulója a Horn-kormány idejére esett. Közben a történelemtudomány nem biztos abban, hogy a koronázás 1001-ben történt, csak az állam döntött 1001 mellett. (Meglepő, hogy mennyi minden nem ismert és nem biztos a magyar történelemben. Nem tudjuk például mikor volt ennek a történelemnek egyik fordulópontja, az Ajtony - akit a lexikonok tévesen „egyik magyar törzsfőnek” nyilvánítanak - feletti győzelem.) Azon át, hogy a nemzeti identitás napjainkban érlelődő válságának tüneteként jelentkeztek a „pogány magya-

rok”, akik elhibázottnak tartják a „Lebediáig húzódó szövetség” helyett a Nyugat felé fordulást és Szent Istvánban látják nemcsak azt, hogy felnégyelte, megvakította rokonait, élve eltemette a kunokat, hanem azt is, hogy nagyobb vérvesztességet okozott a magyarságnak, mint a fasismus és a kommunizmus együttvéve, közben tragédiát zúdítva ránk Szűz Máriára bízta az országot, a helyett, hogy utódról gondoskodott volna. Adig, hogy a magyar nemzeti identitást lényegesen meghatározó trianoni szindrómába beleépül az a négy történelmi tévhit, amire a magyar nemzet nagy gondolkodói már régen figyelmeztettek.

1. Azt hisszük, hogy Trianon előtt mennyorszáiban éltünk és nem veszünk tudomást arról, hogy az ezeréves Magyarországnak nemzeti identitásunkba beleépülő mítoszával szemben 500 évig nem volt Magyarország. (A csehszlovák köztársasági elnökké lett Masaryk által írt történelemnek a része, hogy az Árpádok után nem volt Magyarország, hisz már a török hódítások előtt Nagy Lajos birodalmának, a Nagy-Csehszlovákiának stb. volt a része majd osztrák gyarmat lett.)

2. Nem veszünk tudomást arról, hogy a számunkra tényleg történelmi igazságtalanságot jelentő döntésben a magyaroknál minimum tízszeresen többen történelmi igazságtételt látnak.

3. Azt hisszük, hogy ebben a történelmi igazságtalanságban mi ártatlanok vagyunk, holott csak azt az osztrák példát kellett volna követni, amellyel Ausztria nemcsak Karintiát mentette meg, hanem még Magyarországtól is kapott területet.

4. És meggyőződésünk, hogy a mennyország visszatérne, ha a trianoni döntést visszaesinálhatnánk.

Annak példái mellett, hogy a nemzeti identitás részét képező történelmet az állam, sőt nem egyszer a napi politika írja, sőt gyúrja, röviden szólni kell arról is, hogy az állam alakítja ki azt a közös kultúrát, amely szintén lényeges része a nemzeti identitásnak. Ez már ellentmondásosabb folyamat, mert az identitás részét adó kultúrának része az az egységesítés is, amely a sokféle és tarka helyi, táji kultúrákat egybe gyúrja, „nemzeti” kultúrává teszi, de része az a hagyományápolás is, amely ezeket a helyi, táji kultúrákat a nemzeti identitás részeként meg akarja őrizni. A lényeg az, hogy a kultúra nem létezhet, nem működhet az állam szervező, segítő szerepe nélkül. Ennek érzékeltetésére hivatkoznék egy jellemző mozzanatra. Én lokálpatriotizmusból vagy a titói olcsó államra emlékeztetésül néha elmondom, hogy a vajdasági magyarok által felkapott „Mórahalom kisebb, mint az én Oroszlámosom, de

neki polgármesteri hivatala van a vele járó apparátussal, az én falumnak pedig csak két tisztviselője”. A dicsekvésként vagy nosztalgiázásként említett fenti tény mögött azonban egy kegyetlen igazság rejlik: az én falum haldoklik, Mórahalom viszont virul. Az én falumban nincs élet, nemcsak azért, mert aki tehette régen elköltözött, ma csak azért nem költözik, mert a város nem tud munkát adni, hanem azért is, mert nincs, aki mozgatja a dolgokat, hiányzik az, amit ma divatos szóval infrastruktúrának neveznek. Mórahalom pedig éppen ennek az állami segítséggel megteremtett infrastruktúrának köszönhetően testvérvárosi kapcsolatot tart fent fél Európával. Gazdag - angol, ír stb. - testvérvárosai segítik, táncsoportokat küldenek a város évente megrendezett ünnepségére, a Homokháti Sokadalomra, ő viszont segíti szegény testvérvárosait, például 50 tagú temerini csoportot lát vendégül ugyanezen az ünnepségen. Azt már nem is kell mondanunk, hogy a kultúrának sok - magas szintű - megnyilvánulása nem létezhet állami segély nélkül.

Miután kissé részletesebben taglaltuk vizsgálódásunk egyik fő téziséit, miszerint nem a nemzet teremti és tartja életben az államot, hanem az állam teremti a nemzetet, kissé rövidebben foglalkoznunk kell tanulmányunk eredetinek szánt még két tézisével. Az egyik elképzelésünk, hogy a nemzettel kapcsolatos terminológiai zűrzavarban könnyen rendet teremthetnénk, ha különbséget tennénk a nép és a nemzet között. Némileg akadály, hogy a magyart és a szláv nyelveket leszámítva nem minden európai nyelv tesz különbséget e két fogalom között. A közös nation szó mellett a németben a nép jelzésére ott van a volk, az olaszban a popolo, gente (de a nazione is jelentheti ezt), a franciában viszont a popolo csak csöcseléket jelent és csak a populaire, népi szó, és az angolban is még a population, lakosság, népesség szó létezik. De egy áthidaló fogalomnak a beépítése mindenképpen elejét vehetné sok félreértésnek meg a nemzet kétfajta értelmezéséből eredő zűrzavarnak is.

Az általunk megtalált források már próbálnak különbséget tenni a két fogalom között, bár a démosz és az etnosz megkülönböztetése a nemzettel kapcsolatos vizsgálatoknak legkevésbé tisztázott része. Az uralkodó felfogás a nemzetnek Concha Gyöző 1907-ben megjelent *Politika* c. művében adott meghatározásából indul ki: „Nemzet alatt öntudatos akarátú s cselekedni bíró oly emberi közületet értünk, melynek az egyetemes emberiről sajátos eszméje, e sajátosságnak az emberiségre értéke van s azt a maga öntudatos erejével valósítja.” Ennek alapján fogalmazta meg Csekey István (lásd: Csekey István: A magyar nemzetfo-

galom, Szeged, 1938), hogy a nép olyan embercsoport, melynek jellegzetes sajátosságai vannak, de ezekről nincs tudomása. Majd így folytatta: „Nemzet lesz a népből, ha a csoport tagjai jellegzetes tulajdonságaik tudatára ébrednek s ezeknek fenntartására az állam formájában hatalmi szervezetet létesítenek.” Ezt az uralkodó meggyőződést képviseli Wass Albert is, amikor a Werbőczynél megtalálható nép és köznép megkülönböztetés modern változataként azt mondja: „A nemzet egy öntudatos egység, a nép pedig csupán végzi a munkát, megszerzi a pénzt, ahogy lehet, tanul, nyelvet, ami szükséges, és megmarad a maga kuckójában.” Ezt a felfogást képviselik szerb forrásaink is. Branislav Đurđev például hangsúlyozva, hogy „a nemzet a népből alakul”, részletesen taglalja néhány szláv nemzet kialakulását. Annak alapján, hogy melyik nép hozott létre államot megállapítja, hogy a szlovén és a macedón nép nem alakult nemzetté, a montenegrói viszont igen. (Lásd: Branislav Đurđev: Napomene o određenju nacije, Postanak i razvoj srpske nacije, Zbornik radova, Beograd, 1979.)

Mi a nép és a nemzet egész más megkülönböztetését kínálnánk fel, amely közel áll a forrásainkban is megtalálható felfogáshoz, amely szerint a német nép létrehozta a német és osztrák nemzetet, a normann népből viszont öt nemzet alakult. Meggyőződésünk ugyanis, hogy ez nemcsak jobban beillik fejtegetésünk egészébe, hanem megkönnyítené nem egy zűrzavar áthidalását. Szerintünk különben is a fenti meghatározásnak alapvető fogyatékosága, hogy a nép és a nemzet megjelölést nemcsak a köznyelv alkalmazza ugyanarra az emberi közösségre, hanem ténylegesen is az a helyzet, hogy ugyanaz a nép államalkotó több országban: a francia és a német hat-hatban. E megoldás szerint a magyar nép egy államtól független, történelmileg kialakult nyelvi, kulturális stb. közösség, a nemzet pedig e népnek államalkotó része. Így érthetőbbé válna az is, hogy a magyar nép államalkotó nemzet több országban is, (a régi alkotmány szerint már az volt Szerbiában, most is az Szlovéniában, de ez a szám gyorsan nőhet), amelyek között csak az egyik az, amely - magyar többsége alapján - Magyarország nevet kapta. Ez a megkülönböztetés azért is segíthet további fejtegetésünkben, mert - mint később látni fogjuk - a nemzeti identitás válságának egyik forrása, hogy a nemzet lényében rejlő elnyomás, hátrányos megkülönböztetés elleni harc szembetalálja magát a nacionalizmus visszahatásával vagy utóvédharcával, aminek eredménye a nemzetté való elismerés kérdése körül kiéleződő küzdelem.

E fejezet végén még foglalkoznunk kell tanulmányunk másik lényegesnek szánt, e fejezet címét is megadó tézisével: a nemzet mások elleni erőszak-közössége; ezt a közösséget a másoktól való megkülönböztetés, ennek a megkülönböztetésnek a másokkal szembeszállásig menő fokozása hozza létre, hogy később is az a sajátos kölcsönhatás tartsa fenn, amely abból áll össze, hogy egyrészt a nemzetet a másokkal szembeni védekezés, mások elleni harc élteti és tartja fenn, másrészt a nemzetre azért van szükség, hogy ez a harc lehetséges legyen. Más szavakkal, a nemzet kialakulásához szükség van arra, hogy ezt a közösséget a másoktól való félelem, a másokkal szembeni védekezés, a másoktól történő megkülönböztetés közösséget teremtő ereje hozza létre. És ezzel kölcsönhatásban, a nemzet másokkal szemben alakul ki és ennek a kialakulásnak a hajtóereje a másokkal szembeni felsorakozás. Ahogy Eötvös József fogalmazott: „Minden nemzeti törekvésnek végcélja az uralkodás.” Ez a megállapítás a nemzeti identitásban rejlő agresszív elemet emeli ki, ami - az állami politikától tápláltan - mindenképpen benne van a nemzeti identitásban. De talán még ennél is lényegesebb a védekezés közös jellege. Leegyszerűsítve, az ember első civilizációs tette az volt, hogy a férfiak körbe álltak, azzal az eltökéltséggel, hogy életük árán is megvédik a kör közepén lévő asszonyokat és gyermekeket. A nemzet ilyen önkéntes és automatikus állandó körben állás. Hogy ezzel kiegészíthető legyen Renan klasszikus definíciója, amely szerint a nemzet mindennapos népszavazás - annak alapján, hogy népszavazás-szerűen automatikusan elfogad mindent, amit a nemzethez tartozónak tart. Előre bocsátva, hogy nemzeti identitásban rejlő erőszaknak agresszivitássá váló, mások ellen forduló részének felülkerekedése már válságtűnet.

A fenti tézisről el kell mondanunk, hogy nem mi találtuk ki. (Még annyira sem, mint amennyiben eredetiséget tulajdonítunk annak a fejtegetésünknek, hogy nem a nemzet teremti az államot, hanem az állam a nemzetet.) A tézist magát ugyanis megtaláltuk francia forrásainkban. Aristrei Margalit francia filozófus írta 2002-ben megjelent könyvében: „A nemzetet úgy határoztuk meg, mint közösséget, amely önmagát téveszti meg, és amely közös gyűlöletet táplál szomszédjai iránt. Ezért a nemzetet összetartó kapocs egy hamis emlékezet (megtévesztés) és a gyűlölet azokkal szemben, akik nem tartoznak közösségükhöz”. De megvan magyar forrásainkban is. Marsovszky Magdolna, magyarországi tudományos kutató írta a Népszava 2010. július 10-i számában: „Az etnikai nemzettudat, ha kulturálisan vagy politikailag erősítjük, akkor ab-

ból előbb-utóbb nyílt erőszak lesz.” Saját hozzájárulásunknak azt tartjuk, hogy - a későbbiekben - e tézis alapján foglalkozunk a nemzeti identitásnak a nemzet kulturális-etnikai értelmezését elfogadó országokban jelentkező válságával, amelynek megjelenési formája a nemzetek egymás elleni harca és az ország egységének megbomlása. És azt, hogy itt a nemzetben megnyilvánuló erőszak konkrét illusztrálására forrásaink alapján foglalkozunk azzal, hogy a magyar és a vele együtt élő nemzetek kialakulását az fejezte be, hogy 1848-49-ben gyilkolni kezdték egymást.

Újabban két nagy jelentőségű - és szerintünk fontos és példátlanul nagy munkát és annak ragyogó eredményét jelentő - mű látott napvilágot vajdasági szerzőtől. Az egyik Györe Zoltánnak a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia által szerb nyelven kiadott műve: A magyar és a szerb nemzeti újjászületés. A másik pedig Délvidéki S. Atilla (vigyázat: ő így írja): Fejezetek a rácjárások történetéből c. könyve. Györe Zoltán munkája a történelemben először tesz kísérletet arra, hogy egymás mellé állítva - mintegy kölcsönhatásban - mutassa be a magyar és a szerb nemzet kialakulását. Délvidéki S. Atilla pedig ennek a két nemzetnek egymással szembekerülését mutatja be Délvidéken 1848-49-ben. Tézisünk megfogalmazását segítette elő annak felismerése, hogy a tézisünk alapját képező tény még hiányzik belőlük. Délvidéki S. Atilla ugyanis azt kívánja bizonyítani, hogy nem Kossuthtól származik a neki tulajdonított „akkor döntsön a kard” nyilatkozat, amely a két nemzet háborúját kiváltotta. Szerintünk azonban ez nem lényeges, mert az ellentét áthidalhatatlan volt: a magyar felfogás szerint egy országban csak egy nemzet lehet, ez természetesen a magyar; a szerbek viszont nem álltak és állhattak el attól a követelésüktől, hogy a szerbet is ismerjék el nemzetnek. Ezt a mozzanatot Györe sem méltatja nagyobb figyelemre, pedig más forrásaink ennek a fontosságát húzzák alá.

A lényeg az, hogy a szerb történetírás szerint „Nem sok időbe tellett, hogy a májusi nemzeti újjászületés magyar sovinizmussá alakuljon át.” (Idézve Zoran Janjetović: Srbi i nemci u Vojvodini i mađarizacije. Lásd: Etnički odnosi srba sa drugim narodima i etničkim zajednicama, Zbornik radova, Beograd, 1998.) Valójában az történt, hogy a szerbek saját nemzeti felbuzdulásukban - Bécs, Belgrád és Moszkva propagandájától támogatva - arra jöttek rá, hogy a magyarok az általuk is elfogadható és elfogadott Ugárországot (Ugarskát), vagyis egy több nemzetiségű országot Magyarországgá (Mađarskává), vagyis a magyarok államává akarnak tenni, amelyben tehát a szerb nem lehet nemzet. Csak ennek a

mozzanatnak az ismerete teszi érthetővé, hogy alakul nemzetté a magyar az ország nemzetiségeivel szemben és hogyan válik nemzeté a szerb a magyar (Szerbiában a török) nemzet felállásával szemben, és hogyan lesz az 1848-49-es kölcsönös öldöklés az a tényező, amely igazolja, hogy ez a két nemzet veszélyt jelent egymásra, tehát egymással szembeni felállásuk szükségszerű volt, amivel a továbbiakban állandóan számolni kell.

A világ megváltozott

A nemzet kialakulásának folyamata a XX. század első felét jelző két nagy mozgalomban érte el csúcspontját, hogy utána már a visszaesés időszaka kezdődjön. A fasizmusban csúcsosodott a másokkal szemben állás és másokkal szemben saját nemzetének istenítése. Ez egyben a nemzetben rejlő, másokkal szembeni elhatárolódás abszolutizálását is jelentette, hogy a nemzetben a faj és a faji tisztaság kerüljön a központba. Azzal a hitleri tanítással, hogy az állam igazi alapja a faj, és az állam célja a fizikailag, lelkileg és szellemileg azonos lények közösségének fenntartása, támogatása. Így lett a fajtisztaság központi cél, mert a természet nem engedi meg az erősebb és a gyengébb, a magasabb és az alacsonyabb rendű faj keveredését, az életharcban az erősebb győzedelmeskedik, a gyengébb elpusztul. Ezzel állami politika lett a felsőbb rendű faj világhatalmának biztosítása és a felsőbbrendűséget veszélyeztető fajok - zsidók, cigányok - kiirtása. A fasizmussal szemben a sztálinizmusban pedig csúcsosodott az a kísérlet, amely internacionalizmusba burkolt orosz nacionalizmussal mesterségesen közösséget próbált teremteni egy tarka nemzeti összetételű országban.

E két csúcs után természetesen megindult a nemzeti identitás leépülése, hogy ebből napjainkra megszülessen ennek az identitásnak a válsága. Magát a válságot az szülte, hogy eltűntek vagy lényegesen megváltoztak mindazok a tényezők, amelyek a nemzeti identitás kialakulásában szerepet kaptak, ugyanakkor hatni kezdtek olyan tényezők, amelyek egyrészt gyengítik a nemzeti identitást, másrészt valamilyen más identitást próbálnak a helyébe állítani, megkísérlik más alapon szervezni az államhatárokkal mind kevesebbet törődő új társadalmat. Elsősorban kettős folyamatról van szó. Egyrészt kialakulóban van a nemzetek fölé emelkedő globális világ, másrészt megindult a nemzeti identitást megteremtő állam leépítése.

Az új helyzetet teremtő tényezők között ott áll a szakirodalomban szupranacionalitásnak elkeresztelt folyamat. Ez jelenti a klasszikus állam leépítését. A globalizált világban ugyanis a polgárok hétköznapi élete gyakran nagyobb mértékben függ a világ valamelyik távoli részében lejátszódó eseménytől, mint a nemzeti kormányok döntéseitől. Ez a körülmény megköveteli az állam hagyományos struktúrájának lebontását. Egyrészt létrejött az államok feletti, az államok hatalmát, sőt szuverenitását lényeges korlátozó hatalom. Az ENSZ és szervei még nem bírnak igazán ilyen hatalommal, bár a Világbank az államokra erőszakolt feltételeivel már az állam feletti hatalom egy formáját jelenti. És a világpolitikában tért hódít az a felfogás, hogy a nemzetközi közösségnek nemcsak joga, hanem kötelessége is beavatkozni, ha egy állam háborús bűnöket követ el saját polgáraival szemben. Sokkal közvetlenebbül az államok föle emelkedik azonban az Európai Unió, amely az állam szuverenitásának olyan lényeges elemeit is felszámolta, mint a határ és a pénz, azzal, hogy megteremtette nemcsak az államok élete szabályozásának egész intézkedés-rendszerét, hanem bevezette a közös pénzt, megteremtette a közös határt. Ugyanakkor az állam hatalmát alulról bontja a regionalizmus térhódítása. A régió, amely részben más - társadalmi és nem állami - alapon szerveződik és nem törődik az államhatárokkal.

Még lényegesebb változás az, amit a szakirodalom transznacionalitásnak nevez. A globalizálódással és a kommunikáció új formáinak megteremtésével - utazások, rádió-tévé, főleg az internet jelentkezésével - velejár, hogy a fiatalok ma a világ minden részén ugyanazt eszik-iszák, ugyanúgy öltözködnek, ugyanazt a zenét hallgatják. Ma divatos bírálni a fiatalokat, hogy elnemzetietlenednek, nálunk is bírálják a Képes Ifjúságot, hogy nem törődik a vajdasági magyarsággal. És a fiatalok nem is értik ezeket a vádakot. Mert miért kellene nekik másmilyennek lenniük, más prioritásokat elfogadniuk, valami különleges, másoktól eltérő, őket másoktól elválasztó dolgokat elfogadniuk. Ők ugyanazt akarják csinálni mint a fiatalok bárhol a világon. Hogy magyarul, az már egészen mellékes. Csak hagyják meg nekik, hogy zavartalanul és békében éljenek identitásuk mindkét - egyformán fontos - eleme alapján, úgy hogy magyarok, de különben ugyanolyanok mint a többiek.

Ezek az alapvető folyamatok együtt járnak sok mindennel, ami minőségileg új helyzetet teremt és kikezdi, válságba dönti a nemzeti identitást. Ezek között a legnagyobb hatással bíró tényező a bevándorlás. Európa gazdasági lendülete és életszínvonalának vonzóereje azzal járt,

hogy Nyugat-Európát elárasztották a külföldi munkások. Az ötvenes évek végétől a hetvenes évek közepéig Nyugat-Európába 15 millió külföldi munkás érkezett. Már 1974-ben Németországban és Nagy-Britanniában minden hetedik, Franciaországban, Svájcban és Belgiumban minden negyedik munkás külföldi volt. Ausztriában ma a lakosság 17,9 százaléka „rendelkezik migrációs háttérrel”. Ez nem is volt probléma, sőt nemcsak ellensúlyozta a népszaporulat visszaesését ezekben az országokban, munkaerőt biztosított olyan munkák végzéséhez, amelyeket az ő polgárai már nem vállaltak, hanem lényeges része volt a gazdasági fejlődésnek. A probléma akkor kezdődött, amikor részben az európai gazdaságokban jelentkeztek a problémák, részben a külföldiek már annyian lettek, hogy a társadalom már nem is tudta őket beolvasztani, de ők maguk is kialakíthattak egy olyan életformát, amely már megengedte, sőt lehetővé tette a szembehelyezkedést a beolvadással. Ezzel a problémával kapcsolatban már ismert a francia külvárosok fiataljainak lázadása, tudunk a törökökkel kapcsolatos problémákról Németországban, a románokkal kapcsolatos problémákról Olaszországban, a cigányok problémáiról mindenütt. De annak illusztrálására, hogy összeurópai problémáról van szó, hadd álljon itt egy friss közvélemény-kutatási adat. Ausztriában kimutatták, hogy az összes bevándorló 43,6 százaléka nem érzi magát otthon az országban. (Bizonyos különbséget teremt, hogy a bevándorló honnan érkezik. Az egykori Jugoszláviából érkezők 91, a lengyelek és románok 91,6 százaléka az új hazában már jobban érzi magát, mint a régiben, a törököknek viszont 69,3 százaléka még mindig inkább ahhoz az országhoz tartozónak érzi magát ahonnan érkezett.) És akkor még nem is szóltunk a fajok és nemzetek nagy keveredésének beindulásáról. Ma már Franciaország lakosságának egyharmada nemhogy etnikailag nem francia, hanem még nem is fehér.

Az esetleg kevésbé érzékelt, de hasonlóan a nemzeti identitással kapcsolatos változások nagyon lényeges részét adja azoknak a társadalmi rétegeknek a megfogyatkozása, amelyek a nemzeti identitás letéteményesei voltak. Elsősorban a parasztság majdnem teljesen eltűnt, de a munkásság is megfogyatkozott. Ma már a fejlettség fokmérőjének tekintik, hogy a mezőgazdaság az ország nemzeti jövedelmének 5 százalékánál kisebb, az ipar 20 százalék körüli hányadát adja, a többi a szolgáltatásokból származik; és ennek megfelelően alakul a fenti ágazatokban dolgozók száma is. (A mostani válság már megmutatta, hogy tarthatatlan az a gyakorlat, amely szerint az ország nemzeti jövedelme növekszik azzal

is, hogy létesítenek és fizetnek néhány teljesen felesleges, -mondjuk kutyasétáltatói - munkahelyet.) Márpedig azt nem is kell mondanunk, hogy a parasztság földhöz kötöttségével, a munkásság azzal, hogy érdekelt az iparnak országban belül maradásában, jobban képviseli a nemzeti identitást, mint azok, akiknek egzisztenciája mondjuk a külföldi tőzsdék ingadozásától függ. És akkor még itt sem szóltunk arról, hogy maga a városiasodás milyen hatással van az identitásra.

Mindezt kiegészítette két - egymással ellentétes irányban ható, pozitív és negatív - folyamat. A pozitív folyamatot a hosszú békekorszak beköszöntése jelenti, amivel gyengült a nemzeti identitásban valamilyen csodás módon ottlévő tényezőnek a hatása, amely a nemzetet állandó készültségben tartja az őt fenyegető ellenséggel szemben. Igaz, hogy ma már tért hódít annak tudata, hogy a globalizált világban a nemzeti érdekeket mondjuk Afganisztánban kell védeni, lassan felismerik azt is, hogy nem kellene fenntartani az örült összegekbe kerülő katonaságot, ha nem lennének olyan helyzetek, amikor a katonák életét kockára kell tenni és bizony meg is halnak. Ez azonban nem elegendő a nemzeti identitásban rejlő azon képességnek a fenntartásához, amely a nemzet tagját képesíti arra, hogy ölni és meghalni legyen képes a nemzetért. Már pedig a nemzeti identitás gyengül, mihelyt ez a képesség, vagy akár a vele jár lelkesedés csökken. A negatív hatást pedig az gyakorolta, hogy az az állam, amely oroszán szerepet vállalt a nemzet kialakulásában és a nemzeti identitás fenntartásában többé nem képes vállalni a reá nehezedő terheket. Ez már nem a mi témánk, de a lényegre utalnunk kell. Elszegényedésünk miatt természetesnek vesszük, hogy a nemzeti identitás megőrzéséhez szükségünk van az anyaország (sehogyan sem akar meghonosodni az Európa Tanács ajánlása, hogy anyanemzet, mert egyetlen nemzet sem tekintheti magát egy ország „gazdájának”) segítségével nélkül. Ennek a segélynek minden csökkenése kárt okozhat nemzeti identitásunk fenntartásában. De az igazi probléma, hogy az államnak mind kevésbé van pénze ahhoz a tevékenységhez, amelyet - mint említettük - a nyelv ápolásában, a kultúra pénzelésében, a nemzeti lét részét jelentő tevékenységek „infrastruktúrájának” - szervezésének, pénzelésének stb. biztosításában folytat. Mint ahogyan az sem témánk, csak megemlítjük, hogy a gazdasági bajok és a megélhetési gondok az egész Kárpát-medencében gyengítik a nemzeti alapon való politizálást, a nemzeti alapon szerveződő pártokat.

Mindennek következménye, hogy ellentétes irányzatok csapnak össze. Az egyik oldalon jönnek a nemzeti identitás gyengülésének jelei, a másik oldalon tanúi vagyunk a nemzeti identitás erősítésén dolgozó nacionalizmus ellentámadásának. Ebből a sok - legtöbbször ellentétes - mozgásból és folyamatból adódik a nemzeti identitás válsága.

Ki a francia?

Nem újdonság, hogy vannak pillanatok, amikor egy nemzetnek az intellektuális ereje szükségesnek érzi annak felmérését hogyan is áll a nemzet identitásával. Tudni kívánja, hogy a nemzet tagjai hogyan gondolkodnak önmagukról és nemzettársaikról, miben látják a problémákat és min szeretnének változtatni. Közismert, hogy 1939-ben, amikor Magyarország sorsdöntő választás előtt állott, a határrevíziók érdekében vállalja-e a szövetséget Hitlerrel vagy megpróbál más úton járni, Babits Mihály és Szekfű Gyula vitát indított el a "Mi a magyar?" kérdéssel. Franciaországban a hasonló kérdésnek a felvetése már régebben érlelődik. Erről a felszín alatt megbújó folyamatról tanúskodott, hogy Sarkozy francia elnök egyik ígérete a választási kampányban az volt, hogy megválasztása esetén létrehozza a bevándorlási és nemzeti identitásügyi minisztériumot. Ezt az ígéretét teljesítette is. Az új minisztérium egyik első dolga volt, hogy a miniszter, Eric Besson 2009. november 2-re összehívott 100 prefektust és 350 alprefektust. Itt bejelentette a vita elindítását, megmagyarázta annak célját és a résztvevőkkel megvitatta a lefolytatás módját. Egy előkészítő bizottság jelentése, más anyagok és a felszólalások alapján már ott kimondták, hogy a vita eredményeként szeretnének eldönteni két kérdést. Kell-e valamit tenni, és ha igen mit kell tenni a francia nemzeti identitás erősítésére? (Konkrétan: kötelezővé kell-e tenni, hogy a diákok bizonyos alkalmakkor, de évenként legalább egyszer elénekeljék a francia himnuszt?) És a másik kérdés: a bevándorlókkal kapcsolatban hogyan vetődik fel a nemzeti identitás kérdése az integrálódás minden egyes szakaszában?

Ezt a beindítást nagyszabású mozgósítás követett. Teljes gőzzel igénybe vették az internetet, bekapcsolódott a média minden formája, köztük olyan tekintélyes és alaposabb elemzésekre szakosított lapok, mint a Le Monde és a Le Figaro. A vita összegezésekor, 2010. február 10-én (amikor azt a döntést hozták, hogy a vitát az év végéig folytatják, de az állami mozgósítással járó részét lezárták) azt állapították meg,

hogy mind a 96 megyében, 342 járásban „a nemzet erőit megmozgató” összejöveteleket tartottak. A vita eredménye azonban nincs összhangban ezzel a nagy aktivitással.

Részben azért, mert elég felemás fogadtatásra talált. A Le Figaro azt írta, hogy a vita 100 százalékban politikai és Ségolène Royal szocialista vezető, Sarkozy ellenjelöltje az elnökválasztásokon, úgy nyilatkozott, hogy csak a helyi választásokra ütemezték be, azok befolyásolásának szándékával. Részben azért, mert a jobboldal kapva-kapott az alkalmon, hogy ismét a közvélemény elé tárja idegengyűlölő és bevándorlás-ellenes álláspontját. A baloldal viszont éppen a fenti lehetőség megadása miatt bírálta a vita megindítását. A Le Monde azt tette szavá, hogy a vitával „veszélyes és fertőző légkör” alakult ki, a L'Humanité pedig azt állította, hogy „az álvitával a neonacionalizmus tört fel”. Mindezzel szemben Eric Besson úgy összegezett, hogy a vita „számunkra lehetővé tette, hogy megkíséreljük újrafogalmazni, hogy mit vesszünk át a múltból, hisz mi gazdag hagyomány örökösei vagyunk, mik a mai értékeink - szabadság, egyenlőség, testvériség, de a laicitás, a férfi és nő egyenlősége is, továbbá, hogy hogyan haladjunk a közös jövő felé”. A közvélemény inkább neki adott igazat. A Le Parisien c. lap által közölt adatok szerint 60 százalék helyeselte a vita kezdeményezését. Csak 15 százalék vélte úgy, hogy a vita csak alkalmat adott a sovinszta megnyilatkozásokhoz, bár 64 százalék szerint felhasználták választási célokra is. Azon pedig vitatkozni és elmélkedni lehet, hogy sok-e vagy kevés: 27 százalék vélekedett úgy, hogy veszélyben van a nemzeti identitás.

A vita háttérét az adja meg, hogy a válság tünetei mutatkoztak a bevándorlás földjének mondott Franciaországban. A minden állampolgárból álló politikai nemzet mind nehezebben áll össze. Egyrészt kezdett elhomályosulni, hogy mi is az a közös, ami ennek a politikai nemzetnek a tagjait összefűzi, másrészt mind több jele kezdett mutatkozni nemcsak annak, hogy mind kevesebben és mind gyengébben érzik át ennek a politikai nemzetnek az összetartó erejét, de mind kevésbé vállalják magát a közösséget, a többi polgárral összefűző kapcsolatokat, egyszóval, mind kevésbé érzik az ugyanahhoz a nemzethez tartozásnak még a tényét is, nem hogy ebben valami lelkesítőt találjanak. Az egyik oldalon jelentkezett a további bevándorlással, tehát a politikai nemzet fogalmának további tágításával szembeni ellenállás, sőt a követelés, hogy ki kell zárni sokat azok közül is, akit ez a politikai nemzet már a saját tagjának ismert el. Ennek szellemében hangzanak el az olyan jelszavak, mint „Franciaor-

szág afrikai gyarmat lesz” vagy „e nép joga franciának lenni, tehát franciának kell lennie”. Még inkább ezt tükrözi az a hozzáállás, amely szerint nem lehet francia, aki a nemzettől idegen, a nemzet szellemiségével abszolút összeegyeztethetetlen elemeket akar a nemzetbe becsempészni, például a burkát, a többnejűséget stb.

A másik oldalon elszaporodtak annak jelei, hogy a társadalom már nem képes integrálni a bevándorlóknak ezt a tömegét, vagyis nem képes ezt a mind tarkább tömeget egységes, közösen gondolkodó, ugyanazon lelkesedő tömeggé gyúrni. Franciaország ugyanis már régóta a befogadás földje. Már 1935-36-ban 4,5 millió külföldi élt a területén. És minden betelepülő állampolgár lehetett az 1789-es forradalomnak azon alapelve alapján, hogy „minden ember szabadon és egyenlőnek születik és hal meg”. Nem is volt semmi probléma, mert a II. világháború előtt elsősorban olaszok, lengyelek (így lett francia Chopin) és belgák, a háború után elsősorban kelet-európaiak, köztük jugoszlávok jöttek. Még büszkélkedtek is azzal, amire a mostani vitában is emlékeztettek, ti. arra, hogy „a francia a világ egyetlen olyan nemzeti identitása, amelynek meghatározása változik és állandóan újabb érzékenységet és újabb nyelvi megnyilvánuláságukat vagy bőrszínűeket olvaszt be”. A gyarmaturlom felszámolása után még a „bevándorlással érkezett franciák” is elszaporodtak.

A problémák akkor kezdődtek, amikor a bevándorlók között mind több lett a más fajú, más vallású, más kultúrájú. Egy darabig a nemzeti identitás még elviseli, hogy a francia identitás vállalása mellett emlékezik ősbib kultúrájára, esetleg még közvetíteni is kísérel a két kultúra között. Mint éppen a vita napjaiban Goncourt díjat kapó Marie NDiaye szenegáli apától és francia anyától származó író, aki a díj átvételekor sajnálkozva említette, hogy nem ismeri eléggé az afrikai kultúrát, hogy a kettős kultúra képviselője legyen. Vagy a vitának az a résztvevője, aki saját nemzeti identitását úgy határozta meg, hogy „francia marokkói szülőktől.” A bajokra - éppúgy mint a társadalomban felhalmozódó robbanó erőkre - a labdarúgó mérkőzéseket követő randalírozások figyelmeztettek. Az, hogy Marseille belvárosában törtek-zúztak, amikor a várostól több ezer kilométerre lejátszott Egyiptom-Algéria futballmeccsen az algériaiak veszítettek, mert ezek a csalódottak nem a francia, hanem az algériai válogatottnak szurkolnak. Vagy az, hogy a híres párizsi Stade de France-ban füttyel, üvöltéssel túlharsogták a nemzeti himnuszt. Amit a nacionalista Nemzeti Front érhetőnek nyilvánított,

hisz szerinte az ország csapata már nem is francia válogatott, hanem „Francia Afrika tizenegye”. Már komolyabb figyelmeztetés volt, amikor fellázadt a francia nagyvárosok külvárosainak fiatalsága, mert elégedetlen volt kirekesztettségével. Hogy a mostani vitára már csak annak a sajnálatosnak nyilvánított ténynek a megállapítása maradjon, hogy a francia állampolgárúvá váltak jelentős részét nem sikerült integrálni a francia társadalomba.

A vita azonban inkább csak a kérdések felvetéséig jutott és csak részben adott választ azokra. Minél mélyebbre hatoltak a probléma boncolgatásában, annál kevésbé. Hiába hangsúlyozta ugyanis a Liberation, hogy „a mohamedánok már régen a francia társadalom részét képezik” a vitában felszínen a burkának, a mohamedán nők egész testét teljesen eltakaró öltözéknek a kérdése állott, hogy ez a kérdés kissé félrevigye, a fontosabb kérdésektől elterelje a vitát. Olyan megállapításokkal, mint az, hogy „a demokrácia alapja, hogy egymás arcába nézhetünk”; „a burka megalázza a nőket és férfiakat, leigázza a nőket”. Csak úgy mellékesen csapott át ez a vita általában a vallás és a vallási jelképek iránti viszony kérdésére. Például, amikor jelentkeztek azok, akik megértették a svájciakat, mert leszavazták a mecset építését náluk, vagy azok, akik a keresztény jelképek kérdését feszegették. De leginkább úgy, hogy a vitába bekapcsolódott a La Croix c. katolikus napilap, hogy választ keressen a kérdésre „a kereszténység hogyan épül bele egy nemzet identitásába”? Azt emelve ki, hogy a vallás milyen fontos szerepet kapott ennek az identitásnak a kialakulásában. De hangsúlyozva azt is, hogy a kereszténység „nem egy történelmi emlékmű, amely védi őket a hitetlenekkel, más vallásúakkal, de a hívőkkel szemben is, akik ennek nincsenek tudatában. Egy élő kincstár, ma is beszédes üzenet a mai nyelvben, a mai emlékezetben”. Elősegítve, hogy a nemzeti identitás „egy igazságosabb, testvériesebb és józanabb” társadalmat szolgáljon.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem kerültek terítékre lényeges kérdések, amelyek általában érintik a nemzet és a nemzeti identitás problémakörét. Van-e objektív alapja a nemzeti identitásnak? Mi a nemzet? Mi a francia? A nemzet alapját azok az értékek adják-e, amelyekre egy nemzet büszke és melyek ezek az értékek? Be kell vallanunk, hogy ebben a keretben voltak olyanok is, akik a mi tételünk, a nemzetet az állam teremt ellen érveltek. Azt hangsúlyozva, hogy a nemzetet a politikai pártok, a filozófusok és szociológusok teremtették meg, az állam csak a jelképeket és az intézményeket adta hozzá. (Zárójelben megjegyezzük,

hogyan ez nem cáfolja a mi tételünket, hisz nyilvánvaló, hogy az állam csak a megmozgatott, felhasznált, pénzelt emberek révén képes bármit is csinálni.) A lényeg az, hogy ismét terítékre kerültek a nemzet kialakulásának kérdései. Felfrissítették a nemzet lényegének kérdését is.

Magával az identitás kérdésével kapcsolatban emlékeztettek arra, hogy minden embernek több identitása van: regionális, nemzeti, európai, internacionális. De az igazi téma a franciák nemzeti identitása volt. A kérdés: biztos Ön abban, hogy francia? A kérdésre hangzottak el leegyszerűsített válaszok is: Persze, hisz dolgozok, fizetem az adót, szolgálom a hazát. A többség azonban komolyan elgondolkodott a kérdéseken. Ezek elsősorban a nemzet francia értelmezésének mentésére vállalkoztak. Így Alain Juppé egykori miniszterelnök hangsúlyozta, hogy a nemzetet elsősorban azok a közös értékek (tehát nem a nyelv, történelem) határozzák meg, amelyek az együttélést lehetővé teszik. De ezt a nemzet-értelmezést védte Michel Rocard ismert szocialista politikus is, a kialakuló véleménnyel szemben, azt hangsúlyozva, hogy a franciák nemzeti identitása erősebb, mint a többi európai nép nemzeti identitása és Franciaország összeomlik, ha a nemzeti identitás válságát beismervé begubózik. Ezt francia nemzeti identitást az egyik vitázó így foglalta össze: „a franciákat áthatja egy ősi humanista kultúra, amely őket megvédi a megrázkódtatásokkal szemben”. Az érvelésnek a gyenge pontja azonban, hogy amikor fel kellett sorolni, hogy melyek azok az értékek, amelyekre a franciák büszkék, amelyek elfogadása meghatározza nemzeti identitásukat, akkor csak olyan értékeket tudtak felsorolni, amelyeket a többi európai nemzet is tiszteletben tart. Francia sajátosságok után kutatva, hiába sorolták fel még azt is, hogy Franciaországban az egyetemisták 59 százaléka nő, ebbe a felsorolásba csak közös emberi értékek kerültek: szabadságszeretet, a demokráciához ragaszkodás, tolerancia, az emberi gondok megértése stb.

Egészében a vita a nemzet politikai értelmezésének válságát és azt a törekvést mutatta, hogy kiutat találjanak ebből a válságból. Feltárta, hogy baj van azzal a felfogással, amely szerint a nemzetet mindazok alkotják, akik elnyerik Franciaország állampolgárságát. A világban lejátszódó nagy változások ugyanis magukkal hozták, hogy már nem olvadhat a nemzet lényegét adó közösségbe mindenki, aki állampolgár. Elszaporodnak azok, akik olyan magatartást, kultúrát hoznak magukkal - burkát, többnejűséget stb. -, amelyet a többség már nem fogadhat el. Már megbomlik az a közösség, amely a nemzetet adja, mert az állampolgárok

egy része nem képes vagy nem is akar ebbe a közösségbe beolvadni, a másik része pedig nem hajlandó vagy nem tudja nemzetársnak elfogadni azt, aki az övétől annyira eltérő kultúrát testesít meg. Ezen már nem tud változtatni sem a közös nyelv (amelyet az állampolgárookra rákényszerítenek ugyan, de e kényszer alól mind több a kibúvó, még hozzá nem is annyira az afrikaiaknál, akik a sok törzsi nyelv áthidalására átveszik az egykori gyarmattartótól örökölt nyelvet, nem az európaiaknál és ázsiaiaknál, akik a hétköznapi kényszere alatt legfeljebb otthon használják saját nyelvüket, ott is úgy, hogy gyerekeik már franciául álmodnak, hanem a korzikaiaknál, bretonoknál, baszkoknál, elzásziaknál, akik a vitában is hangsúlyozták, hogy ők breton franciák, baszk franciák stb.), sem az a pusztán tény, hogy ugyanannak a hazának a polgárai. (Az utóbbival kapcsolatban a vitában jelentkezett az a szenegáli, aki felróta, hogy a francia hadseregben nemzetközi küldetést teljesített, mégis nehezen nyert el a francia állampolgárságát.) És amikor mindezeknek az ellensúlyozására keresik azokat az értékeket, amelyek a franciát franciává teszik, akkor csak általános - bármely nemzet által elismerhető és elismert - értékeket tudnak felsorolni.

Mindezek alapján nem kell csodálkoznunk azon, hogy ez a vita nagy külföldi visszhangra talált. „Franciaország, a filozófusok és társadalomtudósok országa úgy döntött, hogy nagy vitába kezd” - írta a Süddeutsche Zeitung, amelynek cikkét két példánk egyikének választottuk, hogy legalább részben érzékeltessük ezt a külföldi visszhangot. A lap cikke ugyanis azt veti elemzés alá, hogy „Franciaország gyorsított ütemben változik”, abban a korban, amelyben „az állam intervencionalizmusa visszatérésének” körülményei között a nemzeti kormány globalizált gazdaság irányítására kényszerül, már nem működik az, amit a lap „la française” kapitalizmusnak, a vitázók és mi is francia módra értelmezett nemzeti identitásnak nevezünk. A lap szerint azért, mert a kisebbségben lévő elit a globalizálódás feltételei között elfogadja a bevándorlást, mint serkentő és felszabadító tényezőt. A többség azonban sohasem érzett így, újabban pedig mindinkább veszélyeztetve érzi magát, félti munkahelyét és személyes életének a zavartalanságát.

A másik példánknak vett Newsweek c. amerikai folyóirat pedig Mit jelent franciának lenni címmel azt teszi szóvá, hogy a nemzeti identitás mindig kényes kérdés volt a franciák számára. De - a lap szerint - a vitában taglalt kérdések igazán csak a bizonyos politikai jelszavakra fogékony fehér választókat és a nosztalgizáló falusiakat foglalkoztatják. De

mindez már rég nem foglalkoztatja a külvárosok kisebbségi fiataljait, de az értelmiség jelentős részét sem. Bizonyítékul idézi Jeannette Bougrab politikust, jogászt: „Hogy lehetnék én igazi francia, amikor ereimben nem kering francia vér?” Az azonban már egyik lapot sem érdekli, ami a francia vita valamennyi résztvevőjét úgy igazán foglalkoztatta, bármivel, bárhogyan is vettek részt a vitában. Ha így meggyengül, ennyire válságba kerül a nemzeti identitás, akkor mi lesz az a kohéziós erő, tényező, amely a társadalmi egyetértésnek azt a minimumát szavatolja, amely a nemzetnek „permanens népszavazás” jellegéből fakad, amely elejét veszi, hogy a társadalom egymással acsarkodó társadalmi rétegekre, egymást megbénító politikai pártokra essen szét?

A nacionalizmus utóvédharca

Azokban országokban ugyanis, amelyekben a nemzetnek etnikai-kulturális értelmezése az elfogadott, ennek a kérdésnek a felvetődése, a rendszerváltás országaiban pedig már a kormányozhatatlanság elhatalmasodása jelzi, hogy a nemzeti identitás a nemzet ilyen értelmezése mellett is komoly válságban van. Ennek megértéséhez vissza kell kanyarodnunk ahhoz a történelmi tényhez, hogy az emberi civilizációnak két igazán komoly kérdése van. Az egyik egzisztenciális. Mi az, ami az embert, mint tudatos lényt, aki bármikor vállalhatja az öngyilkosságot, akár még abban a formában is, hogy lefekszik és várja mikor hal étlen-szomjan, rábírnja, hogy vállalja azt a napi taposómalmot, amit a mindennapi élet - a munka, az emberi együttlét stb. - megkövetel. A másik pedig történelmi. Mi az, ami az életnek ilyen fenntartását vállaló embert társadalomba olvasztja, ennek egy jelentékeny részeként az állam fenntartására és az államban élésre bírja.

Az utóbbi keretében vetődik fel a különféle nyelveket beszélő emberek közössége, az állam kérdése is. Nem szabad elfelejtenünk a Bibliának - nyilvánvalóan ősi emberi tapasztalat alapján keletkezett - elképzelését arról, hogy a soknyelvűség úgy és azért keletkezett, mert Isten nem akarta, hogy az emberek egyetértsenek és égisz erőtornyot építsenek. A soknyelvűség ugyanis kétségtelenül a nagyobb emberi közösség megteremtésének és e közösség hatékony működésének az akadály. A történelem során ez a kérdés úgy oldódott meg, hogy a kisebb közösségek nagyobbakká összeolvadásához e kisebb közösségek nyelvéből kialakult a közös nyelv is. (Csak a nyelvészek képzelik el a nyelv-

vet fatörzsnek, amelyből mind kisebb ágak ágaznak el, valójában a nyelv egy kis csordogálás, amelynek a nemzeti nyelv kialakulásáig sok csermellyel, patakka, folyóval kell egyesülnie, hogy a nemzeti nyelv folyama legyen.) Ez a folyamat azonban az államok megalakulásával elakadt. A Földön ma kb. 6000 nyelv van, de ennek sokszorosa volt, elképzelhetetlen tehát, hogy minden egy nyelvet beszélő közösség megteremtse a maga államát. Már Eötvös látta, hogy „A nemzetiség elve s egyes néptörzsek ezen alapuló jogosultsága nem léphet a történeti jog, s az egyéni jogosultság helyébe, a nélkül, hogy egyszersmind valamennyi állam kölcsönös viszonyai, s minden egyes polgárnak viszonya az államhoz tökéletes átváltozást szenvedjen; azaz a nélkül, hogy valamennyi létező állam fel ne bomoljon”. Az államoknak nemzeti területek szerinti felbomlása nélkül éppen ezért csak két megoldás lehetséges. „Vagy el kell ismerni a többség korlátlan felségjogát, s akkor mindenik többség - éppen a nemzeti törekvések idején - hatalmát a kisebbségben lévő nemzetiségek elnyomására fogja fordítani, mindaddig, míg az állam fogalma a nemzetiség fogalmával egyé vált; vagy pedig a többség korlátlan felségjoga nem ismertetik el, és külön mindenik nemzetiség számára bizonyos elidegeníthetetlen jogok állapotát meg”. (Lásd: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra.)

E probléma áthidalásának legegyszerűbb eszköze, hogy az állam egy nyelvvel közösségbe gyúrja a különféle nyelveket beszélő polgárokat. Ezt teszik az „olvasztó kemencének” nevezett államok: Amerika országai, Ausztrália, Új-Zéland. Itt is jelentkezhetnek problémák. Nyilvánvaló, hogy az USA polgárainak identitása megváltozik, ha mondjuk a fehér többség megszűnésével kétnyelvű ország lesz. És lehetnek eltérések a „keverék” arányában: Brazíliában az indiánok jelentéktelen - 4 százaléknyi - kisebbséget alkotnak, Bolíviában viszont közel a lakosság felét teszik, hogy nemcsak sok különböző nyelvet beszélő emberek legyenek egyformán bolíviaiak, hanem még két - egyformán tarka összetételű - fajnak, népcsoportnak kell egybeolvadnia. Ez azonban nem változtat azon, hogy ezek ugyanolyan elemekből egyformán tarka összetételben egybeolvadó polgárok képesek legyenek egymás ellen háborúzni. Valamilyen formában ugyanezt a megoldást kísárlik meg - több kevesebb sikerrel - a sok népet egy államba fogó ázsiai (van ázsiai ország, amelyben akár 50 nyelvet beszélő polgárok élnek) és rengeteg (akár több mint 200) törzset egy mesterségesen megállapított határu államban egybeolvasztani kívánt afrikai országok. (Ennek a kísérletnek a „rövidzárla-

tai” a kínaiak elleni pogromok több államban, a hinduk és pakisztániak csatái Dél-Ázsiában, a kirgiz-üzbék, azer-örmény stb. háborúk, a kurd szabadságharc Közép-Ázsiában és a véres törzsi öldöklések Afrikában.)

Számolnunk kell azzal, hogy Európában a fejlődés más irányt vett, a szűkebb értelemben vett nemzet kialakulása felé vitt. De nem kell azt hinnünk, hogy csak a franciák - az alkotmányt tett „a Köztársaság nyelve a francia” megoldás kikényszerítésével - voltak annak a felfogásnak a hívei, hogy egy államnak a polgárai egy nemzetet alkotnak. Kosuth és Deák is magyar ajkú szlovákokban, románokban stb. gondolkodott. És az állammá alakulásban, külön az I. világháború utáni - új államok kialakításával történő - rendezésben uralkodó gondolat volt, hogy az államokban élő vagy oda kerülő más nemzetiségűek asszimilálódnak. (Mint láttuk, ennek az asszimilációnak voltak igen látványos eredményei.)

A későbbi fejlődés során azonban Európában a nemzetnek három felfogása alakult ki. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy azok közé a kevesek közé tartozunk, akik már kezdetben hangsúlyozták az Európa Tanácsnak a nemzet két fajta - polgári és kulturális nemzet - megkülönböztetéséből eredő keveredés tisztázására és e keveredés következményeinek kiküszöbölésére vonatkozó ajánlásának fontosságát. A térség országai azonban úgy tettek mintha nem is hallottak volna erről az ajánlásról, Magyarországon - takarékosagra hivatkozva - még a vele kapcsolatban tervezett tanácskozást is lemondták. Azóta azonban - elsősorban Sólyom László érdeméért - már a magyar diplomácia sikerének tartják, hogy polgárjogot kapott a „kulturális nemzet”. Ennek ellenére hangsúlyoznánk, hogy a nemzetnek nem két, hanem három értelmezése létezik.)

Az első felfogás a nemzet polgári értelmezése, a „polgári nemzet”, közismertebben „államnemzet” felfogás. E szerint francia mindenki, aki felveszi a francia állampolgárságot, még akkor is, ha különben hontentotta és ez az állampolgárság megkülönbözteti az etnikai értelemben vett belgiumi vagy svájci franciától. A másik felfogást „gyűjtőnemzetnek” neveznénk, mely szerint mindenki megmarad a maga nemzetében, de egy államnak a polgáraként része lesz a „közös” nemzetnek is. E szerint Nagy-Britannia polgárai britek, de britek nincsenek, mert azok angolok, skótok, welesiek és írek. Belgium polgárai belgák, de belgák nincsenek, mert azok franciák, flamandok, németek. Svájc polgárai svájciak, de svájciak nincsenek, mert azok németek, franciák, olaszok és

rétórománok. (Ebben az értelemben írta régen a mi útleveleinkben: nemzetisége jugoszláv.) A nemzet harmadik értelmezése a „kulturális nemzet”, amely szerint a nemzetet etnikai, nyelvi, történelmi, kulturális stb. közösségbe tartozó emberek alkotják, országhatároktól függetlenül.

Napjainkban mind a három értelemben vett nemzet identitása válságba került. Azzal, hogy a válságnak vannak közös és sajátosan külön okai és megnyilatkozási formái. A közös vonás, hogy meglazultak, meggyengültek, a védelem és támadás harcának tárgyává váltak azok a tényezők, amelyek az embereket egy állam polgáraiként összefogták; eljelentéktelenedett, veszélybe került az a kohéziós erő, ami az államokat összetartotta, tehát erőre kaptak a széthúzás, az állam feldarabolásának irányzatai. Azzal, hogy a szembehelyezkedés ezzel az irányzattal, az állami összetartás nemzeti alapon való erősítésének törekvései csak fokozzák a válságot, mert a kohéziós erő további gyengülésének, az államot alkotó közösségek közti ellentétek kiélezésének irányában hatnak. A közös okok azok a tényezők, amelyekről a nemzeti identitás válságával kapcsolatban szóltunk. Itt csak röviden összefoglaljuk őket.

Az előállott helyzet okainak egyik csoportja az állam meggyengüléséből adódik. Egyrészt az állam szerepe változik azzal, hogy a globalizált világban távoli földrészekén lejátszódó események sokszor jobban befolyásolják az emberek mindennapi életét, mint a helyi kormányok; azzal, hogy az állam elveszíti lényeges elemeit: jön a közös pénz, közös határ. Másrészt az állam mind nehezebben látja el azokat a feladatokat, amelyek hozzája kötik polgárait. Nincs pénze a szociális gondoskodásra, a nyugdíjakra, takarékoskodni kényszerül a kultúrára, sportra költött összegeken, mással van elfoglalva és nem azzal, hogy törődjön polgáraival. Az okok másik csoportja pedig abból adódik, hogy gyengül az a kapocs, amely a polgárokat az államhoz fűzi. A globalizált világban mindenki óhatatlanul egy nagyobb - országhatárokat nem ismerő - közösség tagjának érzi magát. A béke elejét veszi, hogy a határokon túli világban ellenséget lásson; a szabad vándorlás lehetősége még a fejlett európai országok között is létre hozza az ide-oda költözés jelenségét. A norvég nyugdíjasok tanyát vesznek Magyarországon, mert így olcsóbban élhetnek, a fejletlenebbekben pedig a fiatalok több mint fele azt szeretné, ha külföldön kapna munkát; ma már internet révén bárki ösztöndíjat kérhet és kaphat bárhol, kapcsolatokat teremthet bárkivel stb.

A válságnak ezek az okai eltérő formában és intenzitással hatnak a nemzet három értelmezésének valamelyik formáját választó orszá-

gokban. A franciaországi vita révén már érzékeltettük ezt a válságot a nemzet politikai értelmezését választó országokban: már problémák vannak azzal, hogy aki Franciaország állampolgára lesz az már francia. A bevándorlók már annyian lesznek, hogy az egyik oldalon a politikai nemzet már nem képes őket integrálni, e nemzeten belül már idegen testként jelentkeznek a zömmel be nem illeszkedők által lakott városrészek. Sőt nem is hajlandó mindenkit befogadni, nem hajlandó eltérni az új polgárok burkáját, többnejűségét. Olyan ellentmondásokkal, mint az, hogy szinte minden európai ország bűncselekménynek minősíti a bigámiát, mégis ember jogi problémaként jelentkezik, hogy el kell-e térni a bevándorlók többnejűségét, vitát vált ki, hogy emiatt valakitől elvették a francia állampolgárságot, a társadalmi élet követelménye a személyazonosság megállapításának lehetősége, mégis a nők szabadságának kérdésévé válhat, hogy eltakarhatják-e arcukat. (Már megtörtént az első burkás bankrablás.)

A bevándorlók problémája azonban a nemzet etnikai értelmezését választó országokban is része lehet - ha nem is a nemzeti identitás válságának, de - az államhoz fűződő kapcsolatok meglazulásának. Az „öslakosoknál” úgy, hogy fokozza az elégedetlenséget az államban uralkodó állapotokkal szemben. Meggyőző példa erre Németország, ahol szétkapkodták Thilo Sarrazinnak, a jegybank egyik főtisztviselőjének könyvét, amelyben azt hirdette, hogy a mohamedán bevándorlók a német államon élőködnének és a gazdasági tevékenységükből származó haszon eltörpül a hatalmas szociális kiadások mellett. A bevándorlóknál pedig úgy, hogy lehetnek akár még állampolgárok is új hazájukban, mégis jobban kötődnek régi hazájukhoz, mint az újhoz. Azt már említettük, hogy francia állampolgárok a francia válogatott ellen szurkolnak és biztos, hogy a Németországban élő török a törököknek szurkol, sőt még nálunk is megesik, hogy Szandzsákon verekedés lesz abból, hogy egyesek ünneplik a török csapat győzelmét a szerb csapat felett. Sokkal komolyabb probléma, hogy a világban lejátszódó folyamatok a „se ide, se oda nem tartozók” tömegét teremtik meg, de általában is gyengül az a kötelék, amely a polgárt ahhoz az államhoz köti, amelyben él. És a nacionalizmus, amely a nemzeti identitás védelmében ellentámadásba lendül, már arra az emberre hasonlít, aki benzinnel oltja a tüzet - úgy akarja erősíteni a nemzeti identitást (közben elterelni a figyelmet a problémákról, népszerűséget-támogatottságot szerezni a hatalom megőrzéséhez vagy megkaparintásához), hogy vizsályt, gyűlöletet szít az állam más nemzetiségű

tagjaival (a gazdagabb országokban a bevándoroltakkal, a mi térségünkben a nemzeti kisebbségekkel) szemben, és ezzel tovább gyengíti azt a közösséget, amely az állam polgárait egybefűzi.

Így lesz általános válságtünet az államokat összetartó kohézió gyengülése, a „se ide, se oda nem tartozók” tömegének jelentkezése. A gazdagabb európai országokban ezt a tömeget táplálja a bevándorlók elleni hangulatnak az erősödése. A mi térségünkben pedig korunk elmentmondásaként „divat” lett a kettős állampolgárság, mint annak formája, hogy az állam - bizonyos „nemzeti érdekek szolgálatában” oly módon akar szorosabb kapcsolatot teremteni a nemzettársak között, hogy gyengíti azokat a különben is vékonyodó, sőt szakadozó szálakat, amelyek a polgárt ahhoz az államhoz fűzik, amelyben él. A paradoxon abból adódik, hogy a kettős állampolgárság megadásában olyan államok „jeleskednek”, mint Szerbia, ahol a fiataloknak csak 43 százaléka, sőt Magyarország, ahol a fiataloknak mindössze 39 százaléka (Romániában ugyanez a helyzet, csak reá vonatkozóan nincs ilyen adatunk) szeretne felnőttként mai államában élni. Vagyis olyan államok akarják más országok polgárait jobban magukhoz kötni, amelyek mind kevésbé képesek saját polgáraikat magukhoz kötni. Mert már rég nem érvényes a Szózatban megfogalmazott szabály „A nagy világon e kívül Nincsen számodra hely; Áldjon vagy verjen a sors keze: Itt élned, halnod kell”. Elsődleges tehát az államot összetartó kohéziós erő gyengülése. A nemzeti identitás válsága - a nemzet három értelmezésében eltérő formában - csak ennek függvényeként jelentkezik, akár még a nemzeti identitás erősítésére törekvő nacionalizmus ellentámadásának formájában is.

A gyűjtőnemzet értelmezést választó országokban az államot alkotó nemzetek közti ellentétek kiéleződése jelzi az államot fenntartó kohéziós erő gyengülését és az hozza felszínre a nemzeti identitás válságának azt a tünetét, hogy szaporodnak azok, akik „menteni” akarják a „veszélybe” került nemzetet, amivel már ezeknek az országoknak az egysége kerül veszélybe. A világ 180 államában 1600 szeparatista mozgalom van és ezeknek zöme azokból toborzódik, akik nem ismerik el, hogy az állam olvasztókemence volta vagy az „államnemzet” gyűjtőnemzet jellege elegendő ahhoz, hogy elejét vegye egyes nemzetek (tiszta- vagy esetleg és népek) önállósodási törekvésének. Ráadásul több mint 3000 olyan etnikai csoport van, amely az önállóság valamilyen formáját akarja elérni. Nagy-Britanniában pillanatnyilag ingatag béke van az ún. ír kérdésben, mert az autonómia - nem tudni, hogy ideig-

lenesen vagy végleg - megnyugtatta azokat, akik Észak-Írországnak Írországhoz csatolásáért harcoltak. Az Ír Köztársasági Hadsereg (eredeti nevének kezdőbetűi alapján: IRA) ugyanis 1920, vagyis azóta, hogy Írország függetlenné válásakor Nagy-Britannia úgy döntött, hogy megtart magának hat ír tartományt, harcol ennek a területnek Írországhoz csatolásáért és ennek a harcnak már több mint 3000 halálos áldozata van. Skóciában azonban kormányra kerülhetett a függetlenséget szorgalmazó párt és nyíltan készül arra a népszavazásra, amely esetleg Skócia függetlenségének kikiáltásához vezethet.

Belgiumban már évek óta a megisméltendő kormányválságok forrása és most oda vezetett, hogy az Európai Unióban elnöklő országnak e sorok írásáig, majdnem az elnöklés idejének leteltéig nincs kormánya, az hogy a hollandul beszélő flamandok és a franciául beszélő vallonok (ez egy kivétel: nevükkel is jelzik, hogy más nemzetet alkotnak, mint az azonos nyelvet beszélő többiek, ami a svájci németeknek, franciáknak, olaszoknak eszükbe sem jutott) nem tudnak megegyezni és az ország szinte feltartóztatathatatlannul halad a szétesés felé. Spanyolországban változó intenzitással folyik a harc a többségnél Katalónia és Baszkföld minél nagyobb önállóságáért, a kisebbség részéről a függetlenségért. (Az ETA, a baszkok terrorista szervezete, éppen ismét fegyverszünetet hirdetett, de 1961, vagyis az óta, hogy az első robbantásos merényletet végrehajtotta, már sokszor volt fegyverszünet, sőt valamilyen béke is, az ellenségeskedés azonban mindig kiújult és változatlan intenzitással folyik a harc Baszkföld függetlenségért. És az ETA harcával párhuzamosan a „legális” erők is változó formában és változó keménységgel küzdenek a nagyobb önállóságért.)

Nem vitás, hogy ezekben a válságokban a már ismertett általános okok mellett szerephez jut a mostani világválság is. A nemzetek közti ellentéteket ugyanis sokban az szüli vagy élezi ki, hogy nem tudnak megegyezni a válság terheinek viselésében, vagy a kényszerű megszorítások korszakában eltérően viszonyulnak azokhoz a szociális juttatásokhoz, amelyeket a bajba jutott jóléti állam kénytelen lefaragni. Ezen felül közrejátszhat még az meggyőződés is, hogy önállóan, a másiktól függetlenül könnyebben és sikeresebben megbirkózzhatnak a válsággal, általában a problémákkal. Nem vitás, hogy Belgiumban eddig csak a belső erőviszonyok megváltoztatását és a hatalom új megoszlását táplálta az országrészek eltérő fejlődése. (Valamikor iparával és bányászatával Vallonföld jelentette az ország gazdaságát, időközben azonban ezek a

gazdasági ágak veszítettek fontosságukból, sőt tönkre mentek, Flandria fejlődése viszont - az új gazdasági ágak jelentkezésével és meghonosításával - megugrott). Ma azonban már az ország egységét veszélyezteti, hogy a flamandok egyszerűen nem hajlandók pénzt adni a vallonoknak. Ha fent akarják tartani költséges szociális védelmi és juttatási rendszerüket, akkor fizessék ők maguk, ne akarják velünk megfizettetni - mondják. Skócia és Katalónia, azaz Baszkföld önállósodási törekvése már összetettebb. Benne van, hogy nem akarnak fizetni az ország többi részének, amikor nekik is mind szükösebbek a forrásaik (elsősorban Katalóniában), de benne van az a meggyőződés is, hogy maguk könnyebben megbirkóznának problémáikkal. Különben az, hogy nem akarják vállalni a szegényebbek terhét még az etnikai nemzet értelmezésű országokban is a szeparatizmust erősíti. Amire jó példa Olaszország, ahol Észak szeparatizmusát táplálja, hogy nem akarnak pénzt adni az elmaradott Délnek.

A válság leginkább érzékelhető a nemzet etnikai értelmezését elfogadó országokban. Azzal, hogy náluk az államot összetartó erő gyengülésének legszembetűnőbb jele és ezzel a legérzékenyebb válságtűnet a nacionalizmus erősödése, az országban élő nemzetek közti ellentétek kiélezése az egymást gerjesztő nacionalizmusok által. Ugyanakkor ez csak látszólag a nemzeti identitás erősítése, azzal, hogy a nemzeti identitás egyik elemének - annak a tényezőnek, hogy a nemzetet az állam teremt - gyengülését, a másik elemnek - annak a tényezőnek, hogy a nemzet közösség másokkal szemben - erősítésével akarja ellensúlyozni, hogy ezzel a nemzeti identitás válságát kiküszöbölje. Mert az a kísérlet, hogy a nemzeti identitást az együtt élő nemzetek közti viszony vagy a szomszédokkal való viszony - leggyakrabban mind a kettő - kiélezésével mentsék vagy éppen erősítsék, a nemzetet szembeállítja az objektív, feltartóztathatatlan folyamatokkal és így nem megoldása, hanem táplálója a válságnak. Mert nem szabad elfelejteni, hogy azt az országot, amely szembehelyezkedett a világgal Enver Hoxha Albániájának, Ceausescu Romániájának hívták és Észak-Koreának, Zimbabwenak hívják ma. Mert a nemzeti identitás válsága nemcsak ezen identitás gyengülésének formájában jelentkezhet, hanem abban a formában is, hogy nem segíti a nemzetet - mint kialakulása korában - hanem veszélyes lesz a nemzetre, hisz magában rejtje a „szegények maradunk, de nem hódolunk be” miloševići jelszót.

E válságtűnet jelentkezésének okai eléggé nyilvánvalóak. A számos ok közül hármát emelnénk ki, amelyek a nemzeti identitás általános

válságának említett tényezőivel párosulva ezekben az államokban, elsősorban a rendszerváltás országaiban, ezt a válságot kiváltják. Két ok közvetlenül a rendszerváltáshoz kapcsolódik, a harmadik pedig ahhoz, hogy a rendszerváltással megteremtett helyzet befolyásolja, eltorzítja a mostani gazdasági világválság egy politikai következményét. A rendszerváltáshoz kapcsolódó egyik ok az, hogy hosszabb idő kell ahhoz, hogy az előző rendszer hatása eltűnjön az emberekből. (Nem véletlen, hogy Mózes népének 40 évet kellett bolyongania a sivatagban: a szabad embereknek sok idő kell ahhoz, hogy megszabaduljanak a szolgaság berögződöttségeitől.) Gyakorlatilag az történt ugyanis, hogy a rendszerváltással a kommunista ideológiát a nacionalista ideológia váltotta fel. Már kezdetben a Szovjetunió és a szovjet tábor felbomlásában egyaránt nemcsak a nemzetek önállósodásának alapjában pozitív vágya játszott közre, hanem a nacionalizmus feltörése is, nem egyszer és nem egy utódállamban éppen a rendszer gorbacsovi reformjának a megghiúsítására. Utána pedig a politika indoklásának ideológiája a kommunizmus helyett a nacionalizmus lett. Függetlenül attól, hogy egykori párttitkárok vitték-e tovább a régi rendszert, mint több szovjet utódállamban, vagy a KISZ-tanfolyamokon nevelkedett fiatalok kísérik meg visszaállítani az egypártrendszert. Mind a két esetben utánozva a vidéken korábban jelentkező, ezer évig tartó hatalom megteremtésére törekvő rendszereket.

A nacionalizmus feltörésének a rendszerváltáshoz kapcsolódó másik oka, hogy a rendszerváltás országai - a tudományos-fantasztikus regényekből kölcsönzött fogalommal - elveszték az időben. Arra ébredtek, hogy saját idejük egyszerre eltűnt. És nehéz választás elé kerültek, két egyformán nehezen megvalósítható megoldás között kellett választaniuk. Vagy megkísérik, hogy eljussanak Európa mostani idejébe, vagy visszakanyarodnak a múltba, a II. világháború előtti időbe. A választás sehol sem volt egyértelmű, a két lehetőséget elegyítették. A különbség abban volt, hogy - országonként és időnként - milyen arányban elegyítették őket. Az európai időbe eljutás vágya szülte az euro-atlanti integráció erőfeszítéseit, a múltba visszakanyarodás választása pedig azt, hogy ezek az országok - többé vagy kevésbé burkoltan - tovább folytatták a II. világháború előtti harcaikat. A magyarok ismét emlegetni kezdték kezdetben csak Trianon korrekcióját a magyar nemzet határokon átívelő egyesítésével, később már Trianon visszacsinálását. (A Kossuth téri tüntetők között nemcsak az antiszemita jelszavak kísértettek vissza és a Honvéd áll a Hargitán-t bömbölte a hangosbeszélő, hanem a tüntetők gyertyákkal

kirajzolták Nagy Magyarország térképét is.) A szomszédok pedig ismét ijesztgetni kezdték polgáraikat, hogy félni kell a magyaroktól, mert nemcsak ezer évig elnyomtak bennünket, hanem még vissza is akarják hozni ezt az elnyomást, meg akarják teremteni a Nagy Magyarországot.

A rendszerváltás következményeként jelentkező két ok hatását fokozta a gazdasági válság. Gyorsan kiderült ugyanis, hogy a nacionalizmus nagyon hatásos eszköz arra, hogy egyrészt az emberek figyelmét elterelje a gazdasági bajokról, másrészt a kormány számára biztosítsa a népszerűségnek és a támogatottságnak azt a fokát, amely legalább részben semlegesítheti, hogy a válság és a helyzet megkövetelte megszorítások alaposan megtépázzák a kormányok népszerűségét. Még a gazdagabb és demokráciájára joggal büszke Franciaországban is Sarkozy, amikor népszerűsége már a 30 százalék táján tartott, bevetette az illegális roma telepek felszámolását, hogy legalább a további zuhanást megakadályozza. Szlovákiában Fico elveszítette ugyan a választásokat, de a „magyar kártya” kijátszásával elérte, hogy minden nagyobb ellenállás nélkül végrehajtsa azokat a reformokat, amelyek a rendszerváltás országai közül másodikként Szlovákiát bevitték az euró-övezetbe. És Magyarországon is az Orbán-kormányt és kétharmados többségét azért üdvözölték még azok is, akik nem Fidesz-barátok, mert reményt ad arra, hogy a „nemzeti retorika” lehetővé teszi azokat a reformokat, amelyeket eddig nem lehetett végrehajtani.

A válság következményei az államot összetartó kohéziós erő gyengülésének szembevető jeleként polgárháborús hangulatot szülhetnek egy-egy országon belül. Vagy úgy, hogy a polgárháborús hangulat légkörét teremtik meg a politikai erőknek egymás közti harcával, vagy úgy, hogy - mind a két nacionalizmusnak az intenzív közreműködésével - a végsőkig feszítik az együtt élő nemzetek közti ellentéteket. Leggyakrabban azonban egyformán felidézik mind a két veszélyt. A pártok „permanens választási harcával” teremtett polgárháborús légkörnek tipikus példája Magyarország. Ezt a légkört ugyanis a Fidesz a parlamenti demokrácia teljes félremagyarázásával teremtette meg. (Ebben segédkezett a sajtó, amely úgy magyarázta félre a sajtó - elsősorban a közszolgálati - elfogulatlanságát, hogy minimum egyforma arányban, de legtöbbször az ellenzék javára eltolódva, tárgyalta a kormány intézkedéseit és azok ellenzéki bírálatát, elfeledkezve arról, hogy a kormányt lehet bírálni, de intézkedéseit végre kell hajtani, és a sajtónak ezt a végrehajtást kell megkönnyítenie.) Elhitette ugyanis a választókkal, hogy a „nemzet”

ellenzékben van, mintha nem hallott volna arról, hogy Őfelségének vagy a Nemzetnek van kormánya és van ellenzéke. És lehet diktatúra, amely szemben áll az ország népével, de még az is csak addig tarthatja fenn magát, amíg az egész nép nem fordul ellene. A parlamenti demokráciában azonban a kormányt egyformán választották azok akik rászavaztak, azok akik ellene szavaztak és még azok is, akik nem mentek el szavazni, tehát nem lehet más, mint a nemzet kormánya. Ezzel az alapvető szabállyal szemben a Fidesz elhitette az választokkal, hogy ő a nemzeti, a „nemzetidegen” vagy éppen „nemzetellenes” kormánnyal szemben. És ha így van, akkor a kormánnyal szemben minden meg van engedve, még a polgári engedetlenség is, amely 10 százalékos költségvetési hiány mellett is elvett minden megszorítást. A kormány nacionalista politikájával teremtett polgárháborús hangulatnak pedig tipikus példája Szlovákia. Ott ugyanis nemcsak a magyarok elleni intézkedéseket vitték túlzásba, szították a magyarelles hangulatot, a „magyar veszélyre” hivatkozva szándékozták fokozni a „hazafiságot”. Mindezen felül a kormánynak tagja volt az a Slota, aki tankokat akart küldeni Budapest lerombolására és Fico még ennek a Slotának a pártjától is szavazatokat akart elhódítani.

Az államot összetartó kohéziós erő gyengülésének és ennek okaként a nemzeti identitás válságának (amely egyformán terméke a globalizálódás nemzeti identitást romboló hatásának meg a nacionalizmus által a nemzet „megmentésére”, a nemzeti identitás erősítésére indított ellentámadásnak) illusztrálására külön foglalkoznánk ennek a válságnak két tünetével: az államalkotó nemzet és a kettős állampolgárság kérdésével. E két kérdés illusztrálja azt is, hogy a nemzeti identitás válsága milyen súlyos problémák elé állítja az emberiséget.

Már említettük, hogy 1848-49-ben a magyar-szerb összetűzés forrása az volt, hogy szerbek nemzeté történő elismerésének követelése ütközött a magyaroknak azzal az eltökéltségével, hogy az országban csak egy nemzet lehetséges, a magyar. Az európai társadalom azóta sem birkózott meg ezzel a problémával. Hiába figyelmeztetett az Európa Tanács ajánlása is arra, hogy nincs egy nemzetiségű ország, tehát egyetlen nemzet sem tekintheti magát egyetlen ország kizárólagos gazdájának sem. Még a polgári nemzetfelfogás is néha belekeveredik az etnikai nemzetfelfogásba. Legközelebb a románok állnak a francia nemzetfelfogáshoz, tehát néha megesik, hogy magyar nyelvű románokat emlegetnek. De a többi országnál is külön hangsúlyt kap, hogy Szlovákia a szlovákoké, Szerbia a szerbeké, (mi tudjuk, hogy az „Ez Szerbia” falfirka

magába foglalja a „Magyaroknak kuss” és a „Magyarokat a Dunába” falfirkát is), Magyarország a magyaroké stb. Sőt ez a felfogás a nacionalizmus ellentámadásának hatására még erősödik. (Mi vajdaságiak sem tudjuk elfogadni az Európa Tanács ajánlását, hogy anyaország helyett inkább az anyanemzet megjelölést kell használni.)

A nemzetek önállósodási harca és a nemzetközi közösség ezzel kapcsolatos erőfeszítései csak bonyolították a helyzetet. A nemzeti mozgalmak által kiváltott nehézségek között csak a katalán példát említenénk meg. Normális lenne ugyanis, hogy a katalánok és a baszkok azért harcolnak, hogy a spanyol nem részben, hanem teljes egészében gyűjtőnemzetté váljon és ezzel Spanyolország új Svájcá, a nemzeti alapon megszervezett, jelentős önállósággal bíró autonóm tartományok államává váljon. E felé ugyanis már megtették az első lépéseket. Nemcsak a tartományok létrehozásával, hanem azzal is, hogy a spanyol nyelvtörvény már gyűjtőnévnek veszi a spanyolt és a szűkebb értelemben vett spanyol nyelvet kasztíliai nyelvnek nevezi és mellette elismer néhány olyan nyelvet, amelyet a spanyol részének tekintenek. E helyett azonban Katalónia azt a megoldást harcolta ki, hogy aki Katalóniában él az katalán, tehát teremteni akart a spanyol mellett még egy politikai nemzetet Spanyolországban, amire - az állam az államban megoldásra - egyetlen példa van, a québeci Kanadában és így magától értetődött, hogy ezt a megoldást az alkotmánybíróság alkotmányellenesnek minősítette.

Még bonyolultabb helyzetet teremtett a boszniai és macedóniai polgárháború. Boszniában ugyanis a háborúnak véget vető daytoni béke három államalkotó nemzetet ismert el és azok „entitása” alapján építette fel az államot. Ezzel olyan lehetetlen helyzet alakult ki, hogy az ország kisebbségei egyáltalán nem állíthatnak köztársasági elnökjelöltet, képviselőjelölt állítási joguk is korlátozott, amivel tehát a kisebbségek egyik alapvető joga csorbult, hogy a velük szembeni hátrányos megkülönböztetés egyéb formáiról ne is beszéljünk. Hasonló eredménnyel járt a macedónok és az albánok polgárháborúja. Az ennek véget vető béke ugyanis hozott egy történelmi vívmányt: államalkotónak ismert el egy addig kisebbségként kezelt nemzetet, az albánt. (A térségben ugyanis tartotta magát az a meggyőződés - részben a titói nemzet-nemzetiség megkülönböztetés alapján, részben a kisebbségek joga korlátozásának indoklására -, hogy kisebbség az, amelynek másutt már van anyaországa. Márpedig, ha ez a lehetetlen felfogás igaz lenne, akkor Svájcban csak egy nemzet

lenne, a rétoromán, a német, francia és olasz pedig csak kisebbség lehetne.) Ezzel azonban hátrányos helyzetbe került a többi kisebbség.

Válságtünetként nem kisebb zűrzavarról tanúskodik ezzel összefüggésben még két dolog. Egyik a kisebbségek államalkotónak elismerése, amire - térségünkben elsőként - Magyarország alkotmánya adott példát. Ez a megoldás ugyanis ellentmond az alapvető logikának, hisz ha államalkotónak ismerik el, akkor már nem kisebbség, hanem nemzet. Nemcsak a dolgok természeténél fogva, hanem még a nép és a nemzet olyan megkülönböztetése alapján is, amely szerint a nép akkor válik nemzetté, amikor államalkotó lesz. A másik, még ennél is nagyobb zűrzavart teremtő megoldás a kisebbségek megkülönböztetése annak alapján, hogy őshonosak-e vagy sem. Ez a megkülönböztetés vezet oda, hogy Szlovénia példás megoldással kisebbségi jogokat ismer el a magyaroknak és olaszoknak, de semmit nem ismer el a náluk nagyobb létszámban területén élő szerbeknek. Ez a megkülönböztetés teremtett lehetetlen helyzetet Európa legnagyobb kisebbsége, a Szovjetunió szétesése után más államoknak került mintegy 25 millió orosz számára. De ezzel a megkülönböztetéssel indokolják azt is, hogy Európa bevándorlói nem kapnak kisebbségi jogokat. (Németországban kb. annyi török él, mint magyar Magyarország határain kívül összesen, Svájcban az ország negyedik legnagyobb népcsoportjának, a szerbhorvátnak többszörösen annyi tagja van, mint ahány rétoromán van, mégsem tarthatnak igényt semmilyen nemzetközileg elismert kisebbségi jogra.)

Hasonló zűrzavart teremt azonban a napjainkban divatosá vált kettős állampolgárság. Maga az intézmény normális része az európai jogrendszernek. Részben arra szolgál, hogy megoldjon olyan problémákat, amelyek bizonyos történelmi események - elsősorban a gyarmatbirodalmak megszűnésének - hatására keletkeztek, nagyobb részben a gyarmatbirodalmak korszaka utáni nosztalgiát fejezi ki. De csak Franciaország adhat francia állampolgárságot, mivel az állampolgárság megadásával az illetőt franciává „üti”. Nagy-Britannia brit állampolgárságot ad, de - mint mondtuk - britek nincsenek. Spanyolország adhat spanyol állampolgárságot (csak spanyolul kell tudnia), de a dél-amerikai spanyol az, akinek apai nagyapja spanyol, nagyanyja indián, anyai nagyapja angol, nagyanyja szláv. Német, olasz, magyar stb. állampolgár azonban nem „anyaországának” döntésével, hanem születésével lesz valaki, annak az országnak német, olasz, magyar állampolgára, amelyben él. Egé-

szében azonban Nyugat-Európában nem tulajdonítanak nagyobb fontosságot ennek az egész kérdésnek.

A rendszerváltás országai nemzeti eufóriájának tudható be, hogy náluk a kettős állampolgárság kérdése olyan jelentőséget kapott. Mögötte ugyanis csak részben áll az a törekvés, hogy javítsanak a határaikon kívül élő nemzettársaik helyzetén, hogy jogalapot találjanak a velük való törődésre. Sokkal nagyobb részben áll mögötte - jobban burkolva - a nacionalizmusnak a szomszédos országok iránt meglévő területi-egyesítési, esetleg másfajta ambíciója; és - kevésbé burkoltan - az az óhaj, hogy az ország a „régii” állampolgárok számának nagyobb „nemzeti” közösség képviselőjeként nagyobb nemzetközi súlyt kapjon. A kettős állampolgárság kérésének azonban semmi köze sem a nemzeti hovatartozáshoz sem a nacionalizmushoz. Ékes bizonyítéka ennek, hogy a koszovói albánokról igazán nem mondható el, hogy nagyon szeretik Szerbiát, mégis megnőtt érdeklődésük Szerbia útlevele iránt, mihelyt ez az ország vízumnetességet kapott.

Az európai jogrend szerint nemzeti alapon nem is adható kettős állampolgárság, mert itt már érvényesül az az európai szempont, hogy egyetlen nemzet sem kizárólagos „gazdája” egy országnak, tehát nem rendelkezhet az állampolgárságról sem, az ország más nemzeti közösségei tagjainak diszkriminálásával. És mindössze Horvátországgal történt meg, hogy kettős állampolgárságot adott a külföldön élő horvátoknak, de az erre vonatkozó törvényt megváltoztatták, mihelyt megkezdtek a tárgyalásokat az Európai Unióval. A többi országnál a nacionalizmus mondja a magáét, de a jogászok tudják mit lehet törvénybe foglalni. Hogy mondjuk - a magyarországi törvény esetében - csak akkor bújjon ki a szög zsákból, amikor dühbe gurulva az illetékes államtitkár odavágja, hogy Slota is lehet magyar állampolgár (ami helyett persze magyarországit kellett volna mondani, mert Slota úgy is Magyarország szlovák állampolgára lett volna), csak tanuljon meg magyarul. (Magyarország jobban tette volna, ha nem a Moldova iránt bizonyos igényeket tápláló romániai törvényt veszi mintául - mint miniszterelnök-helyettese állította, - csak „az 1989 előtt saját hibájuk nélkül állampolgárságukat elveszítő” megfogalmazás leple helyett a „magyarországi származás” leplet használva - hanem a szerbiai törvényt, amely közvetlenül kimondja, hogy a kettős állampolgárságra nemcsak a szerbek, hanem a Szerbiában élő más nemzeti közösségek tagjai is jogosultak.)

A kettős állampolgárság „divatja” mindenképpen meggyőző jele annak a válságnak, amelyet mi az államot összetartó erő, az állampolgárokat az államhoz fűző kapcsolat gyengülésének mondtunk. Sokkal nehezebb kimutatni azokat a hajszálereket, amelyek ettől a válságtól a nemzeti identitás válságához vezetnek. (Annál könnyebb kimutatni, hogy a nemzeti identitás válságának kiküszöbölésére indított nacionalista ellentámadás mennyire gerjesztője a más nemzetiségű állampolgárt államához fűző kapcsolat gyengülésének.) Két dolog azonban világosan látszik. A kettős állampolgárság „divatja” is meggyőzően mutatja, hogy a nemzeti identitást teljesen mentesíteni kell az államhoz kötődéstől. Aki magyar az magyar állampolgár akkor is, ha kizárólag Tadzsisztán állampolgára, mert ő Tadzsisztán magyar állampolgára. Mint ahogyan Magyarországnak vannak szlovák, román stb. állampolgárai. Még a nemzetnek a lexikonokban adott meghatározásából is törölni kell az „egy területen élő” megjelölést, mert az említett állampolgár akkor is magyar marad, ha Tadzsisztánban rajta kívül nincs egyetlen magyar sem. Lehet, hogy ennek érdekében közbe kell iktatni a nép és a nemzet megkülönböztetését. De mindenképpen számolni kell azzal, hogy a magyarnak néhány országban olyan állampolgárnak kell lennie, amelyet ugyanolyan kapcsolat fűz Magyarországhoz, mint a svájci vagy belgiumi franciát Franciaországhoz. Függetlenül attól, úgy fogjuk-e fel, hogy a francia nép néhány nemzetet teremt, vagy úgy, hogy a nemzetnek semmi köze sincs ahhoz, hogy melyik országhoz tartozik. A másik világosan látszó dolog, ami csak közvetve kapcsolódik témánkhoz, tehát csak egy mondatban említjük meg az, hogy a kettős állampolgárság nem a polgárok egyenjogúsága kérdésének megoldása, sőt ellenkezőleg ennek a megoldásnak az akadálya, mert becementezi az egyenjogúság legfőbb akadályát, azt hogy Szlovákiát a szlovákok, Romániát a románok, Szerbiát a szerbek, Magyarországot a magyarok államának vesszük, a helyett, hogy minden államot az egyenjogú polgárok államának tekintenénk.

Nem áll szándékunkban következtetéseket levonni fejtegetéseinkből. Egyetlen következtetés azonban - az elmondottak egy mondatos összegezéséeként - ide kívánczok. A globalizált világ magával hozza a nemzeti identitás válságát, de ennek a válságnak nem az a megoldása, hogy a nacionalizmus ellentámadást indít ennek az identitásnak a megőrzésére, elsősorban a nemzetben rejlő vonásnak, a másokkal szembeállítással történő közösségteremtésnek hangsúlyozásával, hanem az, hogy

új helyzetet teremtünk a nemzetek közti viszonyban és ennek első lépéseként tisztázzuk a fogalmakban rejlő zűrzavart.